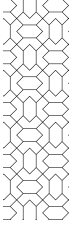

CITATION

Işık, Harun "Devil According to the Bible and the Qur'an", *Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZIFDER]*, 13, 13 (2018/13) pp. 35-74

KİTAB-I MUKADDES VE KUR'AN'A GÖRE ŞEYTAN

Devil According to the Bible and the Qur'an

Harun IŞIK

Doç. Dr.,

Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü.

Assistant Professor,

Erciyes University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Studies.

harun@erciyes.edu.tr, Orcid: 0000-0002-0818-6482.

Öz

Şeytan, ilm-i kalam geleneğinde sem'iyat başlığı altında analiz edilmektedir. Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'da; başkaldırının, isyanın, yoldan çıkmışlığın, kötülüğün, fesadın, kısacası bütün olumsuzlukların ilişkilendirildiği müşahhas bir varlık olarak yer almaktadır. Eski Ahit'te şeytan Tanrı tarafından insanları imtihan etmenin bir aracı olarak yaratılan, suçlayıcı, iftiracı ve düşman gibi rolleri bulunan bir varlıktır. Daha sonraları ise kozmik bir güç olarak Tanrı'nın rakibi olmuştur. Yeni Ahit'te Tanrı'ya isyan edip huzurdan kovuluncaya kadarki süreçte iyi bir melek olarak tasvir edilmiştir. İsyanın ardından huzurdan kovulmasıyla birlikte kötü karakterli şeytan meleğe dönüşmüştür. Kur'an'a gelince, melekler ile aynı konumda olan İblis'in Tanrı'ya isyanı neticesinde huzurdan kovulması ve şeytan vasfını kazanması söz konusudur. Ancak o, ateşten yaratılan bir cindir ve yaratılış bakımından meleklerden farklı bir kategoride yer almaktadır. Şeytan, üç dinde de insanın huzur ve mutluluğuna engel olmaya çalışan varlık olarak merkezî bir konuma sahiptir. Bu yüzdendir ki Tevrat ve İncil pasajları ile Kur'an'daki pek çok âyette şeytandan, yapısız özelliklerinden ve ontolojik nedeninden bahsedilmekte, hem ondan hem de onun yolundan gidenlerden uzak durulması istenilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalam, sem'iyat, Tevrat, İncil, Kur'an, şeytan

DEVIL ACCORDING TO THE BIBLE AND THE QUR'AN

Abstract

Devil has been analyzed under the title of Sam'iyat in the tradition of the Ilm al-Kalam. In the Bible and the Qur'an, he plays a part as a concrete entity associated with rebellion, insurrection, perversity, evil, mischief, in short, all the negativities. In the Old Testament, the devil is a being created by God as an instrument of testing people, with roles such as accusing, libelous and enemy. Afterwards, however, he has become God's competitor as a cosmic force. In the New Testament, he was portrayed as a good angel until the process of getting kicked out of subsequent to rebel against God. With the dismissal in the sequel of his rebellion, he tuned into the evil character angel. As for the Qur'an, Iblis, who is in the same position as the angels, is to be dismissed on the back of his rebellion against God and to gain the devil's character. However, he is a demon created from the fire and in a different category from the angels in terms of creation. In three religion, devil has a central position as being trying to prevent the peace and happiness of man. Therefore, in the passages of the Torah and the Bible and many verses in the Qur'an have been mentioned about devil, his structural features and ontological cause, and it is desired to keep away from him and those who go out of his way.

Keywords: Kalam, narration, Torah, Bible, Qur'an, satan

KAYNAKÇA

Işık, Harun "Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'a Göre Şeytan", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZIFDER]*, 13, 13 (2018/13) ss. 35-74. **Makale Geliş T.:** 29/05/2018, **Kabul T.:** 02/06/2018.

Giriş

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın, bir yandan şeytanın müşahhas varlığını kabul ettiği, şeytan hakkındaki tasvirlerinde bazı yönlerden benzerliklerin, bazı yönlerden de büyük farklılıkların bulunduğu görülmektedir. Kitab-ı Mukaddes geleneğinde şeytanı araştıran bilim dâli olarak “demonoloji (demonology)” dahi ortaya çıkmıştır. Bu başlık altında şeytan kavramının tanımı, çeşitleri, şekilleri, isimleri, özellikleri gibi konular analiz edilmiştir. İslamî geleneğe gelince Yahudi-Hıristiyan teolojisinde olduğu gibi “demonoloji” tarzında şeytanı konu edinen müstakil bir bilim dalından bahsetmek mümkün değildir. İlm-i kelimada genellikle sem'iyat kapsamında bir alt başlık olarak incelenmiştir. Bu çalışma ile amacımız Tevrat, İncil ve Kur'an'da yer alan şeytan tasavvurlarını analiz etmek suretiyle benzer ve farklı yönleri ortaya koymaktır.

Şeytanın Varlığı

Şeytanın varlığı ve hangi varlık kategorisinde yer aldığına dair farklı görüşler bulunmaktadır. Onun müşahhas varlığının kabul edilmesinin yanı sıra, onu pozitivizmin etkisiyle insanın savunma mekanizmasının ortaya çıkardığı bir sembol olarak görenler de mevcuttur. Bazılarına göre ise şeytan ve şeytanlar hakkındaki söylemler, beyin enfeksiyonu, tümör, beyne ait kan pıhtılaşması veya diğer bir travmanın neden olduğu halüsinasyondan başka bir şey değildir. Hatta onların insanlara nazaran daha üstün güç ve yeteneklere sahip dünya dışından ziyaretçiler olduğu bile iddia edilmiştir.¹ Bu pozitivist bakış açılarının aksine Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an şeytanın ontolojik gerçekliğini kabul etme noktasında ittifak hâlinindedir.

Eski Ahit'te şeytan hakkındaki bilgi sınırlıdır. O, daima Tanrı'nın kontrolü altında olan ve isteğini yerine getiren bir araç konumundadır. Yaratılış bakımından bir melektir,² melekler âleminin bir parçasıdır ve makam itibarıyla de melekler içerisinde en yüksek seviyededir.³ Şeytan

¹ Lionel ve Patricia Fanthorpe, *Satanism and Demonology* (Toronto: Dundurn Press, 2011), 134.

² Hezekiel 24/18. Yeni Ahit'te aynı manayı ifade eden pasaj da vardır. Bkz. Pavlus'tan Efeslilere Mektup 6/11, 12.

³ Hezekiel 28/12-14.

kelimesi çoğunlukla fiil⁴ formunda kullanılmakla birlikte, bazı pasajlarda da isim⁵ olarak yer almıştır. Kavramın geçtiği pasajlarda şeytana yüklenen mana, Tanrı'nın kendisi için belirlediği rol bağlamında düşman, muhalif, engelleyici, suçlayıcı ve iftiracı olarak hareket etmek, kin gütmek, düşmanlık beslemek tarzında olumsuz şekildedir.⁶ O, kötü ruhu, Tanrı'nın yolundan giden birey ve ulusları baştan çıkararak büyük düşmanı ve karanlığın prensini temsil etmektedir.⁷

Şeytan, biri yeryüzü diğeri de gökyüzü ile ilişkili olmak bakımından iki temel görünüme sahiptir. Şeytanın yeryüzündeki görünümünü konu edinen pasajlardaki ana tema, insanın kendi cinsinden bir düşmanı temsil etmesidir. Bu manada ilk defa görüldüğü pasajda⁸ şeytan, hem birey hem de ulusların askerî açıdan düşmandır.⁹ Ayrıca Eski Ahit'in sonlarında da birey ve topluluklara zarar veren, birtakım sıkıntılara neden olan haydutlar çetesinin başı olarak da tanımlanmıştır.¹⁰ Yeryüzünde suçlayıcı olarak görüldüğü yer ise Mezmurlar 109/1-14'tür. Burada şeytan, kendisine iftira eden kimselerden kurtulmanın yollarını arayan biridir ve karşımıza hukuki anlamda bir suçlayıcı, iftiracı ve beddua eden biri olarak çıkmaktadır.¹¹

Eski Ahit'te şeytanın gökyüzündeki bir varlığı ifade edecek tarzındaki kullanımına gelince, bu pasajların sayısı dördtür.¹² Bu pasajlardan ikisinde¹³ şeytan için belirlilik takısı kullanılmış, diğer ikisinde¹⁴ ise

⁴ Bkz. Mezmurlar 38/20; 71/13; 109/4, 20, 29; Zekeriya 3/1.

⁵ Bkz. 1. Samuel 29/4; 2. Samuel 19/23; 1. Krallar 5/18; 11/14, 23; Mezmurlar 109/6.

⁶ T. J. Wray - Gregory Mobley, *The Birth of Satan Tracing The Devil's Biblical Roots* (New York: Palgrave Macmillan, 2005), 1; Tae Whoe (David) Chung, *The Development of The Concept of Satan in the Old Testament and Intertestamental Literature* (South Western Baptist Theological Seminary, Texas: Fort Worth, 2000), 23.

⁷ H. Bietenhard, "Satan", *The New International Dictionary of New Testament Theology*, ed. Colin Brown (Zondervan: Grand Rapids 1978), 3: 468.

⁸ "...O savaşta bize bir düşman (adversary/satan) olur..." 1 Samuel 29/4; şeytanın, insan düşmanı ifade ettiği pasajlar için ayrıca bkz. 2. Samuel 19/17-24; 1. Krallar 5/18; 11/14, 23-25.

⁹ L. Day Peggy, "An Adversary in Heaven: Satan in The Hebrew Bible", *Harvard Semitic Monographs*, ed. Frank Moore Cross (Atlanta: Scholars Press, 1988), no: 43, 25.

¹⁰ Wray - Mobley, *The Birth of Satan Tracing*, 55.

¹¹ Peggy, "An Adversary in Heaven", 31.

¹² Çölde Sayım 22/22, 32; Eyüp 1-2; Zekeriya 3/1-2; 1. Tarihçiler 21/1.

¹³ Eyüp 1-2; Zekeriya 3/1-2.

¹⁴ Çölde Sayım 22/22-23; 1. Tarihçiler 21/1.

kullanılmamıştır.¹⁵ Kanaatimize göre böyle bir kullanım ile amaçlanan şey, bir yandan şeytanın müşahhas bir varlık, diğer yandan da onun özelliklerine sahip kimseler için bir sembol olduğunu dile getirmektir. Melek bir düşman olarak şeytanı konu edinen ilk yer, Tanrı'nın iradesine aykırı davranış sergileyerek O'nu kızdıran Peygamber Balaam¹⁶ ve akıllı eşeğine ait hikâyeden bahseden Çölde Sayım 22/22-35 pasajlarıdır. Bu pasajlarda şeytanın, aslî karakterini açığa çıkaracak şekilde muhalif bir duruş sergilediği, Balaam'ın düşmanı ve engelleyicisi olarak faaliyette bulunduğu görülmektedir.¹⁷ Tarihler 21/1 de müşahhas şeytandan değil de şeytanî duruşu sembolize eden bir varlıktan bahsetmesi açısından dikkat çekicidir. Nitekim burada ya Davud'un kötü arzu ve istekleri veya şeytanî karaktere sahip insanları temsil eden şeytan, İsrail'e karşı çıkmış ve nüfus sayımı yapması hususunda Kral Davud'u teşvik etmiştir. Bu durum Tanrı'nın öfkesine ve 70.000 İsrailinin ölümüne neden olmuştur.¹⁸ Eyüp Kitabı'nda ise şeytanın, kozmik düzeyde sorun çıkarıcı biri olduğu görülmektedir.¹⁹ Rab, şeytan ve Eyüp arasında geçen diyalogu konu edinen özellikle bir ve ikinci baplarda şeytan, Yehova'nın bir temsilcisi olarak Eyüp'ün dindarlığının samimiyetini test eden bir düşman (*adversary*) ve suçlayıcı (*accuser*) rolündedir. O aynı zamanda Tanrı'nın oğullarından (*beni Elohim*) biri ve gökyüzündeki mahkemenin de üyesi konumundadır.²⁰ Zekeriya 3/1-2'de de şeytan, Eyüp Kitabı'ndaki rolüne benzer bir tavırla karşımıza çıkmaktadır. O, Yehova'nın sağ tarafında duran ve Yeşu'yu suçlayan bir varlıktır.²¹

¹⁵ Chung, *The Development of The Concept of Satan*, 26.

¹⁶ Balaam, Eski Ahit'te Moav'ın ovalarında kaygı verici bir şekilde konaklayan İsrail halkına lanet okuması için Moav Kralı Balak tarafından sıkboğaz edilen bir kâhin olarak tasvir edilen İsraili olmayan bir peygamberdir. "Balaam", Britannica, erişim: 23.01.2018, <https://www.britannica.com/biography/Balaam>.

¹⁷ Wray - Mobley, *The Birth of Satan*, 58.

¹⁸ Aynı manayı ifade eden pasaj için bkz. Ezra 4/6.

¹⁹ Norman Habel, *The Book of Job: A Commentary* (London: Cambridge University Press, 1975), 17; Carol Newsom, "The Book of Job: Introduction, Commentary and Reflections", *The New Interpreter's Bible* (Nashville-Tenn: Abingdon Press, 1996), 4: 347-348.

²⁰ Bkz. *The Holy Bible - The Book of Job* (Oxford: The University of Press for The British and Foreign Bible Society), 456-457.

²¹ Carol L. Meyers - Eric M. Meyers, *Haggai, Zechariah 1-8: A New Translation with Introduction and Commentary* (Garden City: Doubleday, 1987), 25: 185-189.

Rabbani literatüre gelince, şeytandan, biri sembol diğeri de somut manada bahsedildiği görülmektedir. Nitekim şeytandan insanları kötülük yapmaya sevk eden bir ilke olarak bahsedilmesi sembolik yönü;²² baştan çıkaran ve imtihan aracı vazifesi gören yönü ile gökyüzündeki konumu da somut duruşunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Âdem'in yasak meyveden yemesi, İsrailoğullarının buzağı heykeline tapınması, Davud'un evli bir bayanla ilişkiye girmesi hadiselerindeki günahların, İbrahim'in oğlunu kurban etmesiyle denenmesi ve Eyüp'ün hastalıkla imtihan edilmesinde Tanrı'yı ikna etmenin baş sorumlusunun şeytan olduğu kabul edilmektedir.²³

Apokrif literatürde²⁴ şeytanın müşahhas bir varlık oluşuna daha güçlü bir vurgu söz konusudur. Şeytan, Tanrı'dan aşağı konumunu devam ettirmesinin yanı sıra O'nun iradesi doğrultusunda, fakat O'na karşı olarak kötülüğün kaynağı, insanın cennetten düşüşünün ve yeryüzünde meydana gelen bozgunculuğun, fesadın ve ölümün müsebbibi, insanı doğru yoldan çıkaran bir baştan çıkarıcı, cennetten kovulan biri, günahkâr ve karanlığın prensidir. Kumran metinlerinde şeytan, belki de Zerdüşt düşüncesinde Ahura Mazda ve Ahriman'a yüklenen anlamlardan etkilenmenin bir sonucu olarak aydınlığın efendisinin karşısındaki karanlık prentir. Her ne kadar bütün günah ve kötülükler şeytan ve ordusunun hâkim olduğu bu karanlık alanda gerçekleşse de bu, Tanrı'dan bağımsız değil, bilakis O'nun iznine bağlıdır. Böyle düalist bir yaklaşım sergilenmesinin temelinde aydınlık ve karanlık güçler arasında meydana gelecek kozmik savaş fikri yer almaktadır.²⁵

Bu açıklamalardan Eski Ahit'te şeytanın, başlangıçta genel ve dolaylı bir tarzda, daha sonraları ise özel ve doğrudan olumsuz ve kötü vasıflara sahip bir karakterinin olduğu görülmektedir. Aynı zamanda dünyada şeytanın daha çok bir sembol; gökyüzünde ise somut bir varlık olarak takdim edildiğini söylemek mümkündür. Şeytanın Tanrı'dan aşağı

²² Tosefta Shabbat, 17/3.

²³ Berakoth 9a; Gittin 52a; Shabbat 89a; Sanhedrin 107a; Book of Jubilees 17-18; 48.

²⁴ Apokalips, vahiy ya da gizli olanı ortaya çıkarma, açma gibi anlamlara gelmektedir. Apokaliptik literatür de gizli olanı açıklayan ve geleceğe dair haber veren metinleri muhtevindir. Bkz. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yay., 1998), 37.

²⁵ Mustafa Selim Yılmaz, *Kumran Yazmalarının Ahit Geleneği Çerçevesinde Değerlendirilmesi* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2013) 30-31.

konumda bulunan ve önemi haiz olmayan bir melek olarak varlığının kabul edilmesi de söz konusudur. Şeytan, Tanrı tarafından insanları imtihan etme sürecinin bir aracı olarak kullanılmakta olup, suçlayıcı, iftiracı ve düşman gibi belirli rollere sahiptir. Daha sonraları ise kozmik bir güç olarak Tanrı'nın rakibi olmuştur. Apokrif literatürde ise Tanrı'nın iradesi doğrultusunda kötü karaktere sahip ve bunu muhafaza eden, somut bir varlık olarak görünümü daha da belirginleşmiştir.

Yeni Ahit'e gelince şeytan kelimesi, Markos 1/13,²⁶ Luka 22/3²⁷ ve Yuhanna 6/70;²⁸ 8/44²⁹ pasajları ile birlikte toplam otuz beş yerde geçmektedir.³⁰ Yeni Ahit'te şeytanın bir ışık meleği olduğu varsayılmaktadır ama düşmüş bir melektir (*fallen angel*). O, Tanrı'nın emirlerini yerine getiren itaatkâr iyi bir melek (*Lucifer*) iken hem Tanrı hem de insanlığın baş düşmanı (*devil*) hâline dönüşmüştür. Vahiy Kitabı, şeytana yüklenen manaların neredeyse tümünü içermesi bakımından önemlidir. İlgili pasajlarda şeytan, Tanrı'dan bağımsız bir şekilde hareket eden ve O'na düşman olan, güçlü, hilekâr, dünyadaki bütün kötülüklerin kaynağı, kendisine karşı konulabilen aşağılık bir varlık olarak tasvir edilmiştir. O, müfteri, baştan çıkarıcı, engelleyen, günaha sürükleyen, muhalif, hem fiziksel hem de ruhsal hastalıkların sebebi, dünyaya hâkim olmaya çalışan cinlerin ve kötü ruhların hükümdarı, İsa'nın en büyük ve baş düşmanı gibi anlamları da muhtevirdir.³¹ Eski Ahit'te olduğu gibi Yeni Ahit'te de gökyüzündeki varlık olarak müşahhas kimliğinin yanı sıra,³² şeytanî karaktere sahip kötü ruhlar ve insanları da sembolize etmektedir.³³ Mesela mezhep çatışmalarında karşı tarafta yer alanların,³⁴ rakip havarilerin ve

²⁶ "Ve şeytan tarafından tecrübe olunarak kırk gün çölde kaldı; vahşi hayvanlarla beraberdi; meleklerde ona hizmet ediyorlardı." Markos 1/13.

²⁷ "Ve şeytan Onikilerden sayılan, İskariyot denilen Yahuda'ya girdi." Luka 22/3.

²⁸ "Siz Onikileri ben seçmedim mi? Ve sizden bir İblistir." Yuhanna 6/70.

²⁹ "Siz babanız İblisteniniz ve babanızın heveslerini yapmak istiyorsunuz. O başlangıçtan katil idi ve hakikatte durmadı; çünkü kendisinde hakikat yoktur. Yalan söylediği zaman kendisinininkinden söyler, çünkü o, yalancıdır ve yalancının babasıdır." Yuhanna 8/44.

³⁰ Bkz. Victor P. Hamilton, "Satan", *The Anchor Bible Dictionary*, ed. D. N. Freedman (New York: 1992), 5: 988.

³¹ Matta 4/1-11, 12/24-27; Markos 1/12-13, 3/20-30; Luka 4/1-13, 8/11-15, 10/19, 11/14-23, 22/1-3; Yuhanna 6/70; bkz. Hamilton, "Satan", 5: 988.

³² Luka 10/18.

³³ Pavlus'tan Korintililere 2. Mektup 11/14.

³⁴ Matta 12/34, 12/39, 13/18-23, 15/13, 16/1-4, 3; Markos 4/13-20, 8/33, 13/24-27.

Roma Hıristiyan topluluğunun birlikteliğini bozmaya çalışanların,³⁵ Hz. İsa'nın otoritesine karşı geldiği için kilisenin dışına atılanların,³⁶ insanları ve cinleri kullanarak yeryüzünde kötülük yaymaya çalışanların³⁷ ve Hz. İsa'nın muhaliflerinin (Yahudiler, Yahuda İskariyot vb.) şeytan olarak takdim edilmesi şeytanî özellikler taşıyan insanlara işaret etmektedir. Bunun yanı sıra insanı günaha sürükleyen, baştan çıkaran nefsanî güç de şeytan diye adlandırılmıştır.³⁸ İlk üç İncil'de şeytan aynı zamanda şeytanlar ordusunun başı olarak da betimlenmiştir.³⁹ Nitekim Mikail ve meleklerine karşı şeytan ve melekeleri arasında cennette bir savaşın olacağı, şeytan ve ordusunun yenilerek yeryüzüne gönderileceği, bu yüzden de bunların kiliseye savaş açacakları bildirilmektedir.⁴⁰ Bu açıklamalardan şeytanın sembolik duruşu devam etmekle birlikte somut bir varlık olarak dönüşümünü tamamladığı, insanı baştan çıkaran, İsa'nın baş düşmanı ve iyi ile kötü arasındaki mücadeleden evrensel düşman olarak Hıristiyan dünyasının geneline hâkim olan bir imajı taşıdığı görülmektedir.

Şeytanın varlığı hakkında İslamî öğretilere gelince, Kur'an'da şeytanla ilişkili olması bakımından üzerinde durulması gereken temelde iki kavram bulunmaktadır. Bunlardan ilki İblis, diğeri de şeytandır. Kökeni tartışmalı olmakla birlikte bazı müfessirlerce Arapça bir kelime olan *iblâs* kökünden türeyen *İblis*, aşırı bir şekilde üzgün, karamsar, ümitsiz, pişman, pişmanlık ve üzüntüden kesilmiş, hayrı olmayan anlamlarına gelmektedir.⁴¹ Kur'an'da on bir âyette⁴² yer almaktadır. Bu âyetlerdeki ana tema İblis'in Allah'ın emrine karşı gelerek Hz. Âdem'e secde etme-

³⁵ Romalılar'a Mektup 16/17-20, Korintoslular'a İkinci Mektup 2/11, 11/3-5, 13-15; Selanikliler'e Birinci Mektup 2/18.

³⁶ Korintoslular'a Birinci Mektup 5/5, 13.

³⁷ Yuhanna 6/70-71, 8/44, 12/31, 13/2, 14/30, 16/11.

³⁸ Salime Leyla Gürkan, "Şeytan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2010), 16:102.

³⁹ Matta 12/25-29; Markos 3/23-27; Luka 11/17-22.

⁴⁰ İşaya, 27/1; Mezmurlar, 74/1314; Eyub, 26/12; Daniel, 7; 10/13-21; 12/1.

⁴¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Taberi Tefsiri*, trc. Hasan Karakaya – Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yay., 1996), 1: 182; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî Kurtubî, *el-Câmi'u li-ahkâmi'l-Kur'an*, trc. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yay., 2005), 1: 578.

⁴² el-Bakara 2/34; el-A'râf 7/11; el-Hicr 15/31-32; el-İsrâ' 17/61; el-Kehf 18/50; Tâhâ 20/116; eş-Şu'arâ 26/95; es-Sebe' 34/20; es-Sâd 38/74-75.

yi, yani boyun eğmeyi ve tazimde bulunmayı,⁴³ önünde saygı ile eğilmeyi ve selamlamayı⁴⁴ reddetmesi ve kibirlenmesi yüzünden İlahî huzurdan kovulan, kıyamete dek lanetlenen ve kâfirlerden biri olmasıdır. O, Tanrı ile metaforik ve temsilî bir diyaloga giren kötü ve soyut bir güç, bir sembol olmayıp,⁴⁵ keyfiyetini bilmediğimiz bir şekilde Tanrı ile gerçekten konuşan, aynen insan gibi müşahhas bir varlıktır.⁴⁶ Zira hem Kur'an hem de hadislerde ilgili âyetlerde geçen diyalogu başka bir manaya hamletmeye veya temsilî anlatıma teşmil etmeye imkân verecek herhangi bir hüccet bulunmamaktadır. *Şeytana* gelince, sözlükte, uzaklaşmak, yoldan çıkmak, haktan ve iyilikten ayrılmak, muhalefet etmek gibi anlamlara gelen *ş-t-n* veya helak olmak, öfkesinden yanıp tutuşmak anlamlarını muhtevi *ş-y-t* kökünden türediği belirtilmektedir. Buna göre şeytan, uzak, çok uzak, yoldan çıkmış, haddi aşan, zorba, muhalif, yanan ve helak olan anlamlarına gelmektedir.⁴⁷ Şeytan, tekil olarak yetmiş, çoğul siyga ile şeytanlar ibaresi on sekiz âyette geçmektedir.⁴⁸ Kur'an'da şeytanın, İblis,⁴⁹ cinler⁵⁰ ve insanlara⁵¹ karşılık gelecek şekilde üç tür kullanımı vardır. Dolayısıyla Kur'an'da hakiki manada şeytanın varlığına,⁵² mecazen de şeytanın karakterine bürün-

⁴³ Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 1: 119.

⁴⁴ Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahrüddin Râzî, *Tefsir-i kebir mefâtihu'l-gayb*, trc. Lütfullah Cebeci v.dğr. (İstanbul: Huzur Yay., 2002) 2: 336. Bu hususta İbn Abbas'ın meleklerin secdesinin ibadet değil selamlama secdesi olduğunu; Katâde'nin de buradaki secdeyi itaat değil, hürmet manasında anlaşılması gerektiğini dile getirdiği belirtilmiştir. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 1: 115.

⁴⁵ Mustafa Öztürk, "İblis'in Trajik Hikâyesi -Allah, Şeytan, İnsan ve Kötülüğe Dair-, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5 (Ocak-Haziran 2005): 1, 49.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 115-117; Râzî, *Mefâtih*, 2: 337-341; Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, trc. Muhammed Han Kayanî v.dğr. (İstanbul: İnsan Yay., 2005), 1: 64.

⁴⁷ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfehânî, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, "Ştn", trc. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu, 3. Baskı (İstanbul: Çıra Yay., 2012), 551.

⁴⁸ Bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfrehes li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 2. Baskı (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1988), 485-486.

⁴⁹ el-Bakara 2/34; el-A'râf 7/11; el-Hicr 15/28-31.

⁵⁰ el-Enbiya 21/82; es-Sebe' 34/12; es-Sâffât 37/8; el-Hicr 15/17; el-Mülk 67/5; Cin 72/8-9.

⁵¹ en-Nâs 114/4-6.

⁵² el-Bakara 2/34, 36; Âl-i İmrân 3/36; en-Nisâ' 4/120; İbrâhîm 14/22; el-Kehf 18/63; Tâhâ 20/120.

müş cin ve insanlara⁵³ delalet eden pek çok âyet bulunmaktadır. Meca-zi kullanımında şeytan kelimesinin onun karakterine sahip bütün cin ve insanlara verilen sembolik bir isim olduğu görülmektedir. İki âyette⁵⁴ tekil olarak kullanılan şeytan kelimesi, şeytanî bir duruş sergileyen insan şeytanı; bir âyette⁵⁵ de cahiliye Araplarının tapındıkları putu işaret etmektedir. Hakiki manada ve müşahhas bir varlığı işaret edecek tarz-daki kullanımda şeytan, Allah'ın emrine karşı gelerek isyan ettiği için ilahî huzurdan ve rahmetten kovulan,⁵⁶ kıyamete dek insanın düşmanı olan⁵⁷ İblis'in diğer bir adı veya sıfatıdır. Bazen sıfatın isme daha baskın bir yapı arz ettiği ve meşhur olduğu gündelik hayatta da müşahede edilen bir gerçekliktir. Nitekim Askerî (ö. 400/1009'dan sonra) de şeytanın müşahhas varlığını kabul ettiği İblis'in sıfatı olduğuna ve kötülükle özdeşleştiğine şu sözleriyle dikkat çekmektedir:

Şeytan, gözle görülmeyen bir kötülüğü sembolize etmektedir. Bu nedenle kötülük yapan insana şeytan denir. Bu karaktere sahip olan aynı kişiye ise cinnî denilmez. Zira şeytan kelimesi kötülük manasıyla eşdeğer olmakla birlikte cinnî sadece gizli oluşu ifade eder. Bu yüzdendir ki, "Allah şeytanı lanetlemiştir" denildiği hâlde, "Allah cini lanetledi" şeklinde bir söz söylenmez. Çünkü cin bir cins isimdir, şeytan ise bir sıfattır.⁵⁸

Bu açıklama dikkatle incelendiğinde Askerî'nin şeytanı bir kötülük imgesi olarak değil, kötülükle eşdeğer olarak gördüğü, cin kategorisinde yer aldığını düşündüğü, normal şartlar altında gözle görülemeyecek kadar gizli, somut bir varlık olarak telakki ettiği düşünülmektedir. Kanaatimize göre, Yeni Ahit'te iyi melek şeytanın (Satan veya Lucifer), kötü melek şeytana (devil) dönüşümü gibi Kur'an'da da Hz. Âdem'in önünde saygı ile eğilme veya selamlama imtihanına kadar Allah'ın itaatkâr bir kulu olan İblis'in kesin ve devamlılık arz edecek bir reddediş ve kibri yüzünden⁵⁹ şeytan karakterine dönüşümü söz konusudur.

⁵³ el-Bakara 2/14; el-En'âm 6/112; en-Nâs 114/3-6.

⁵⁴ Âl-i İmrân 3/175; el-Hac 22/3.

⁵⁵ en-Nisâ' 4/117.

⁵⁶ Âl-i İmrân 3/36; el-A'râf 7/18; en-Nahl 16/98; et-Tekvîr 81/25.

⁵⁷ el-Bakara 2/208; el-En'âm 6/142; el-A'râf 7/16; Yûsuf 12/5; el-Hicr 15/39; el-İsrâ' 17/53.

⁵⁸ Ebû Hilâl Askerî, *el-Furûku'l-luğaviyye* (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2000), 309; Öztürk, "İblis'in Trajik Hikâyesi", 52.

⁵⁹ el-Bakara 2/34; el-A'râf 7/12-15.

Bu âyetler bağlamında İslamî gelenekte İblis'in cin mi, yoksa melek mi olduğu tartışma konusu olmuştur.⁶⁰ Bazı müfessirler âyetteki istisnânın muttasıl (aynı cinsten olanlar arasında yapılan istisna) olduğu ilkesinden hareketle⁶¹ şeytanın bir melek olduğunu, isyanını müteakiben meleklik vasfını kaybederek kendisine şeytanî özellikler verildiğini belirtmişlerdir.⁶² İblis'in melek olduğunu düşünenler ise şu görüşleri ileri sürmüştür: Semavi kitapların hiçbirinde İblis'in meleklerden olmadığını dile getiren sarih bir kayıt bulunmamaktadır. Meleklerin Allah'ın övgüsüne mazhar olmaları onların da Allah'a isyan edebileceği, karşı çıkabileceği ve çeşitli yollarla imtihana tabi tutulabileceğini ortaya koymaktadır.⁶³ Bu husustaki delil, "Onlardan kim, 'O'nun (Allah'ın) yanı sıra ben de bir ilahım' derse, işte onu cehennemle cezalandırırız. Zalimlere işte böyle ceza veririz"⁶⁴ âyetidir. Âyetteki "onlardan" ibaresinin kimi işaret ettiği ve buradan hareketle meleklerin de isyan ve Allah'a karşı çıkma gibi eylemler gerçekleştirme kapasitelerinin bulunup bulunmaması noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Çoğunluk bu âyetteki ifade ile meleklerin kastedildiğini ve Râzî (ö.606/1210) onların hâlinin va'd ve va'id bakımından diğer mükellefler gibi olduğuna dikkat çekildiğini belirtir.⁶⁵ Ancak bu ifadenin tehdit tarzında takdir ve imgesel bir söylemle meleklerle raci olmasının daha evla olduğu dile getirilmiştir. Böyle farazi bir dil kullanılmasından maksat da bir yandan meleklerin küfürden ve kâfirlerin sıfatlarından kesinlikle uzak olduğu-

⁶⁰ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. H. Aydın, "Dinî Kaynaklar ve Kültür Bağlamında Cinleri Anlamak", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21:3 (2017): 1623-1670.

⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8: 29; Vehbe Zuhayli, *Tefsîrü'l-münîr*, trc. Ahmet Efe v.dğr. (İstanbul: Risale Yay., 2008), 8: 236-237.

⁶² Bu yaklaşım sahipleri İbn Abbas'tan gelen şu rivâyete dayanmaktadır: İblis, kendilerine cin denilen ve yakıcı ateşten yaratılmış melekler kabilesindendi. Bu kabileden bulunduğu zaman dilimindeki ismi "Hâris"ti ve cennet bekçilerindendi. Bu kabile dışındaki melekler ise nurdan yaratılmışlardı." Taberî, *Taberî Tefsiri*, 1:178. Yine İbn Abbas'tan gelen bir başka rivâyete göre, "İblis'in adı, 'Azâzil' idi ve yeryüzünde bulunuyordu. Meleklerin, bilgi ve akıl bakımından en kuvvetlilerindendi." İbn Mes'ûd'dan nakledilen diğer bir rivâyet de şöyledir: Meleklerin cin denilen bir kabilesine mensup olan İblis, birinci göğün ve yeryüzünün idaresiyle görevlendirilmişti. Bu kabileye cenneti korumakla görevli olmaları nedeniyle cin denilmişti. Dolayısıyla İblis aynı zamanda cennetin bekçilerindendi.

⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 116.

⁶⁴ el-Enbiyâ' 21/29.

⁶⁵ Râzî, *Tefsîr-i kebîr*, 16: 125

na, diğer yandan da Allah'ın hükmünün kuvveti ve yüceliğinin izzetine vurgudur. Zira melekler günahsız olup şart ifadesinin gerçekleşmesi gerekmemektedir.⁶⁶ Dahhâk ve Katâde ise farazi bir şeye itibar edilmesinin söz konusu olmadığından hareketle bu lafzın İblis'e işaret ettiğini dile getirmişlerdir.⁶⁷ Çünkü o, ortaklık iddiasında bulunmuş ve kendisine ibadete davet etmiştir.⁶⁸ İblis'in melek olduğunu benimseyenlerin diğer bir delili de el-Kehf 18/50. âyetidir. Bu âyette geçen “ve kâne mine'l-cinni” ifadesinin “Şeytan cinlerden idi” değil, *kâne*'nin “Cinlerden oldu” şeklinde dönüşümü ifade eden *sâra*'ya tekabül ettiğini belirtmişlerdir. Zira bu iddia sahiplerine göre, her ne kadar bu iddialarını temellendirmelerini mümkün kılacak herhangi bir nass mevcut olmasa da, melekler içerisinde kendilerine cin denilen bir kabile bulunduğunu, İblis'in günahının ardında bu kabileden biri olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁹ İblis'in bu âyetteki durumu el-Bakara 2/34. âyetinde⁷⁰ kâfirlerden olduğunun ifade edilmesi gibidir. Bu âyetteki kâne, diğer bazı âyetlerde⁷¹ olduğu gibi *sâre* (oldu) anlamındadır. Bununla birlikte bazı müfessirlere göre “kâne mine'l-cinni” ifadesi yeni bir başlangıç cümlesidir ve İblis'in aynı türün bir üyesi olarak bir gruptan başka bir gruba dâhil olmasını değil, secde etmeme nedenini ortaya koymaktadır. Bu neden ise aynen insanlar gibi hem itaat hem de isyan etme kabiliyetine sahip bulunan cin kategorisinde yer alması, sahip olduğu kabiliyetini Rabbinin emrine karşı gelme, onu reddetme ve büyüklük taslama şeklinde kullanmasıdır.⁷² Meleklerin Allah'a isyan etmesinin söz konusu ol-

⁶⁶ Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr: Tefsirlerin Özü*, çev. Sadrettin Gümüş – Neditim Yılmaz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1992), 4:79.

⁶⁷ Ebû Bekir Cabir Cezâirî, *En Kolay Tefsir*, çev. Ziya Eryılmaz (İstanbul: Mektup Yay., ts.), 5:395; Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm*, 2. Baskı, Nşr: Mürşit Çantay (b.y., 1990), 2: 583.

⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi'u*, 11: 477-479; Ali Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri: Hulâsâtü't-tefâsîr* (İstanbul: Arslan Yay., ts.), 11: 345-347.

⁶⁹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 5: 361-362.

⁷⁰ “Hani meleklerle, ‘Âdem için saygı ile eğilin’ demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.”

⁷¹ en-Nisâ 4/22; el-A'râf 7/175.

⁷² Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, thk. Adil Muhammed Abdülmevcut – Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Mektebetü'l-ubeykan, 1998), 3:592.

madığını ifade eden âyetler⁷³ dikkate alındığında İblis'in meleklerden olmasının mümkün olmadığı görülmektedir. Ayrıca meleklerin dişilik ve erkeklikleri bulunmayıp soyları da olmadığı hâlde bu âyette İblis'in neslinden söz edilmesi onun meleklerden olmadığını net bir şekilde ortaya koymaktadır.⁷⁴

İblis'in meleklerden olduğunu belirtenler, onun cennette görevlendirilen meleklerden biri olduğunu, cennete nispeten de cin adı verildiğini iddia etmişlerdir.⁷⁵ Bu iddia sahiplerinin gözlerle görülemez manasında cin ve meleği aynı kümeye dâhil ettikleri, cin ve cennetin aynı kökten gelmesi ve cennette görevli meleklerin bulunması nedeniyle de zorlama bir yorumla böyle bir sonuca ulaştıkları düşünülmektedir.

İblis'in melek olduğunu kabul edenlerin öne sürdükleri diğer bir delil de meleklerin nurdan İblis'in ise nârdan yaratıldığının belirtilmesi farklı varlık kategorilerine değil, ayrı vasıflara işaret etmektedir. Dolayısıyla bu söylem aslında her ikisinin de aynı varlık kategorisine ait olduğunu beyandır.⁷⁶ Âyetlerin melekler ve İblis'e yüklediği anlam göz önünde bulundurulduğunda bu yaklaşımla tevazu, itaat ve boyun eğme manaları muhtevi nurdan, enaniyet, kibir ve isyan anlamlarını içeren nâra dönüşümün kastedildiği düşünülmektedir. Bununla birlikte nurun cevheri ile nârın cevherinin birbirinden farklı olmasının bu yaklaşımı tutarlı kılmamaktadır.

Diğer bazıları ise istisnanın munkatı' (farklı cinsler arasında yapılan istisna) olduğunu, dolayısıyla İblis'in melek olmadığını belirtmişlerdir.⁷⁷ Nitekim Kutub (ö. 1966), âyetteki istisnadan maksadın İblis'in meleklerle bir arada yaşadığını ortaya koymak olduğunu, melek kategorisinde yer aldığını kanıtlamasının söz konusu olmadığını belirtir.⁷⁸ Mevdûdî (ö. 1979) de aynı kanaati paylaşanlardandır.⁷⁹ Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet kelam âlimlerinin çoğunluğuna göre de İblis melek cinsine ait bir varlık değildir. Hasan-ı Basrî (ö. 107/728) ve Ebû Bekir el-Es'am (ö. 200/816)

⁷³ el-Enbiyâ' 21/19, 27; et-Tahrîm 66/6.

⁷⁴ Râzî, *Tefsîr-i kebir*, 15:200-201.

⁷⁵ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 5: 361-362.

⁷⁶ Mâturîdî, *Te'vilât*, 5: 299.

⁷⁷ Zuhaylî, *et-Tefsîrül-münîr*, 8: 236-237.

⁷⁸ Kutub, *Fî Zilâl*, 1: 117-118.

⁷⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 1: 64-65.

bu hususu şu şekilde ispat etmeye çalışmışlardır: İblis göz açıp kapayacak kadar bir zaman diliminde dahi olsa asla meleklerden olmamıştır. O, aynen insanların atası ve babası Âdem gibi cinlerin atası ve babasıdır ve Rabbine cinlerin ilk isyan edenidir.⁸⁰ Çünkü o, ateşten,⁸¹ melekler ise nurdan yaratılmışlardır.⁸² Melekler, Allah'a ibadet etmekten asla kaçınmaz, büyüklemezler, yorulmazlar ve isyan etmezler.⁸³ Yine aynı şekilde es-Sebe' 34/41. âyetinde⁸⁴ melekler ve cinlerin iki farklı varlık alanına işaret ettiği aşikârdır. Nitekim melekler Allah'ı tesbih eden, şu veya bu şekilde O'na isyan etmekten uzak duran varlıklardır. Hâlbuki cinler ise kendilerine ibadet edilmesini isteyecek kadar ileri gidebilecek bir yapıya sahiptir. Kendisi de bir cin olan İblis de bu karakterini isyan etme ve büyükleme olarak ortaya koymuştur. Dolayısıyla İblis hariç herkesin secde etmesini konu edinen âyette istisna edilenin (İblis'in), müstesna minh (kendisinden istisna edilen melekler) türünden olması mümkün değildir.⁸⁵

İslam dünyasında Muhammed Abduh ve Reşit Rıza gibi modern dönem âlimleri açısından cin ve şeytan nefsî kuvvetlerdir. Onların bu yaklaşımı Nasr Hamid Ebû Zeyd tarafından Kur'an'dan herhangi bir âyet ile temellendirilmesi mümkün olmayan Freudçu bakış açısından etkilenen bir yorum olarak değerlendirilerek eleştirilmiştir.⁸⁶ Dahası İblis'in bir insan türü olduğu da dile getirilmiştir.⁸⁷ Bununla birlikte her iki yaklaşımın tutarlı olmadığı düşünülmektedir. Çünkü Kur'an'da bulunan herhangi bir lafzı başka bir manaya hamletmeyi gerektirecek bir hüccet bulunmadığı müddetçe zahirini esas almak esastır.⁸⁸ Ayrıca şâyet bir insan türü olsaydı, insan ile birlikte zikredildiği yerlerde atf

⁸⁰ Mâturîdî, *Te'vilât*, 9: 70.

⁸¹ el-A'râf/12.

⁸² Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim, *Sahih-i Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru ihyâi'l-kütübî'l-'Arabîyye, 1955), "Zühd", 10.

⁸³ et-Tahrîm 66/6; el-Enbiyâ' 21/19, 27.

⁸⁴ (Melekler) derler ki: "Seni eksikliklerden uzak tutarız. Onlar değil, sen bizim dostumuzsun. Hayır, onlar cinlere ibadet ediyorlardı. Onların çoğu cinlere inanıyordu."

⁸⁵ Mâturîdî, *Te'vilât*, 1: 115-116.

⁸⁶ Şaban Ali Düzgün, "Dinsel ve Mitolojik Yönleriyle Cin ve Şeytan Algımız", *Kelam Araştırmaları* 10:2 (2012), 13.

⁸⁷ Düzgün, "Dinsel ve Mitolojik Yönleriyle Cin ve Şeytan Algımız", 15 vd.

⁸⁸ Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil Eş'arî, *el-İbâne an usûli'd-diyâne* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003), 22.

harfi ile ayrılmazdı. Arap dili kaidelerine göre atf ve matuf arasında bir başkalık bulunmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ cinden sonra atf harfi kullanarak insanı da zikretmiştir. Şu veya bu şekilde aynı bütünün bir parçası olsaydı birini zikretmekle yetinirdi. Durum, iman ve amel mü-nasebetinde olduğu gibidir. Şâyet amel imandan bir cüz olsaydı, aralarında atf harfi bulunmaz, imandan sonra amel de zikredilmek suretiyle aralarında kül-cüz ilişkisinin bulunmadığına dikkatler celbedilmezdi. Dolayısıyla insan ve cin arasında şu veya bu şekilde kül-cüz ilişkisi söz konusu değildir. Ayrıca insanın hangi maddeden var kılındığı ayrıntılı bir şekilde Kur'an'da takdim edilmiştir. Cin kategorisinde yer alan varlıkların da yaratılış maddesi açık bir şekilde Kur'an'da dile getirilmektedir. Aynı yapının bir parçası olmuş olsalardı yaratılış maddesi olarak da herhangi bir ayırım yapılması söz konusu olmazdı. Malum olunduğu üzere toprak ve ateş yapısal olarak birbirinden farklıdır. Ateş, toprağın şekillenmesinde kullanılan harici bir unsur olmakla birlikte ateşin toprağa dönüşmesine dair herhangi bir veri elimizde bulunmamaktadır. Tüm bu açıklamalar cin ve insanların yapısal olarak farklı kategorilerde yer aldıklarını göstermektedir.

Kanaatimize göre meleklerin bilhassa Allah'a kesinlikle isyan etmemeleri, kendilerine ne emredilmişse onu yapmaları ile ilgili özelliklerini konu edinen âyetler⁸⁹ dikkate alındığında ve İblis'in de isyan ettiği göz önünde bulundurulduğunda İblis'in melek olmadığına dair görüşün daha tutarlı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca İblis'in, el-Kehf 18/50'de⁹⁰ de açık bir şekilde cin olduğu; er-Rahmân 55/15'te ise vücuda işleyen tutuşturulmuş ateşten yaratıldığı haber verilmektedir. Nitekim Allah Teâlâ, "Cânnı (cinleri) da yalın bir ateşten yarattı" buyurmaktadır. Tefsirlerde bu âyette yer alan *cân* kelimesinin cinlerin atası İblis'e işaret ettiği, cin ve cân kelimelerinin aynı kökten geldiği ve dolayısıyla İblis ve cinlerin ateşten yaratıldığı bildirilmektedir.⁹¹ Bu, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'ın şeytana bakış açısındaki en büyük farklardan biridir. Çünkü Kitab-ı Mukaddes'te şeytan bir melek ola-

⁸⁹ el-Enbiyâ' 21/26-27; et-Tahrîm 66/6.

⁹⁰ "Hani biz meleklere, 'Âdem için saygı ile eğilin' demiştik de İblis'ten başka hepsi saygı ile eğilmişlerdi. İblis ise cinlerdendi de Rabbinin emri dışına çıktı."

⁹¹ Râzî, *Tefsîr-i kebir*, 21: 87-88.

rak takdim edilmekle birlikte Kur'an'da ise bir cindir ve ateşten yaratılmıştır. Nitekim bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Hani biz meleklerle, ‘Âdem için saygı ile eğilin’ demiştik de İblis’ten başka hepsi saygı ile eğilmişlerdi. İblis ise cinlerdendi de Rabbinin emrinin dışına çıktı...”⁹²

Şeytanın İsimleri

Şeytanın Kitab-ı Mukaddes’te çok farklı isimlerle adlandırıldığı görülmektedir. Bunlar içerisinde ilk olarak Lucifer’den bahsedebiliriz. Bu isim Eski Ahit’te sadece bir kez yer almakta, Yeni Ahit’te ise hiç geçmemektedir. Lucifer, Güneş ve Ay’dan sonra gökyüzünde en parlak nesne olan Venüs’ten daha fazla ışık saçan anlamına gelmektedir. Yeşeya 14/12-15’te Lucifer, kibri ve Tanrı olma arzusu yüzünden cennetten kovulan, “sabahın oğlu” olarak adlandırılan⁹³ bir melektir.⁹⁴ Lucifer’in cennetten kovuluşuna neden olan günahı, cehalet, hata, tutku ve irade zayıflığından dolayı tam bir egoizm, haset ve kibirdir.⁹⁵ Bununla birlikte bazı kaynaklara göre Yeşeya 14/12-15 pasajları bağlamında Lucifer adının şeytanla özdeşleştirilmesi yanlış bir algıdır. Çünkü Yeşeya 14/12-15’te idam edilen kişi açık bir şekilde Babil kralıdır.⁹⁶ Ayrıca Lucifer bir adam olarak isimlendirilmiştir⁹⁷ ve öleceği,⁹⁸ vatanı ve halkının yok edileceği söylenmiştir.⁹⁹ Yine bu pasajların Babil kralı dışında başka biri için yorumlanabileceğine dair hem Eski hem de Yeni Ahit’te herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Lucifer’i şeytan olarak yorumlamak metni asıl manasının dışına taşımak demektir.¹⁰⁰

⁹² el-Kehf 18/50. İblis’in melek mi cin mi olduğu hususundaki tartışma için bkz. Mustafa Tunçer, “Kur’an’da Cin ve Şeytan” (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1999), 169-174.

⁹³ “Cennetten kovulan, ey Lucifer, sabahın oğlu, nasılsın?!”

⁹⁴ Allen J. Ortens -Rick A. Myer, *Coping with Satanism* (New York: The Rosen Publishing Group, 1994), 14.

⁹⁵ Rudwin Maximillan, *The Devil in Legend and Literature* (Chicago:Open Court Publishing, 1931), 92.

⁹⁶ Yeşeya 14/3.

⁹⁷ Yeşeya 14/16-17.

⁹⁸ Yeşeya 14/9,11,19.

⁹⁹ Yeşeya 14/20.

¹⁰⁰ William Caldwell, “The Doctrine of Satan: III. In the New Testament”, *The Biblical World* 41:3 (Marc., 1913), 167-168; Jose Maria Bertoluci, “The Son of The Morning

Cennetten kovulmuş bir melek olarak Lucifer fikri Yeni Ahit'te birkaç kez geçmektedir, fakat hiçbir isme yer verilmemiştir.¹⁰¹ Lucifer ve şeytan arasında böylesi bir ilişki kurulmasının temelinde şeytanın önceden Tanrı'ya karşı isyan eden ve cennetten kovulan büyük bir başmelek oluşu yer almaktadır. O aynı zamanda gökyüzü hiyerarşisinde güzellik, güç ve bilgelik bakımından yaratılan bütün varlıklar arasında en önde gelen biri olarak da tasvir edilmektedir. Şeytan cennetten kovulmadan önce Lucifer'dir ve daha sonra o şeytana (*devil*) dönüşecektir.¹⁰²

Şeytan için kullanılan diğer bir isim olan Baalzebub veya Beelzebub, Eski Ahit'te sadece bir yerde geçmekte, Apokaliptik literatürde ise hiç yer almamaktadır. Yeni Ahit'e gelince, bu isim pek çok pasajda vardır.¹⁰³ Yeni Ahit'te Baalzebub'un adı Beelzebub veya Beelzevul'a dönüşmüştür.¹⁰⁴ Baalzebub'un kök kelimelerinden biri olan Baal, başlangıçta eski bir Filistin tanrısının ismidir. Baal, Yahudiler tarafından Filistin'deki Ekron şehrindeki sinekleri yaratan ve kontrol eden, uçan varlıkların efendisi, Kenan diyarı panteonunun baş tanrısıdır. Yeni Ahit'te şeytanın eşanlamlısı olarak kullanılan Beelzebub, kelime olarak Sineklerin Efendisi demektir. Daha sonraki süreçte Pislik Böceği Efendisi olmuştur ve Yeni Ahit'te cinlerin prensi olarak da adlandırılmıştır.¹⁰⁵ O aynı zamanda cehennemin yedi prensinden biri veya şeytanların prensi olarak da isimlendirilmektedir. Baalzebub, 2. Krallar 2/1'de Kral Ahazyaya¹⁰⁶ tarafından şeytanları kovması için davet edilen tanrı olarak da görünmektedir.¹⁰⁷

Azazelde şeytana verilen isimler arasındadır. O, Tanrı'nın emirlerine karşı geldiği için cennetten yeryüzüne sürgün edilen meleklerin başkanlarından birinin adıdır. Enos Kitabı'nda ise Azazel, ölümlü bir

and The Guardian Cherub In The Context of The Controversy Between Good and Evil" (Doktora Tezi, Andrew University, Seventh-Day Adventist Theological Seminary, 1985), 14-15.

¹⁰¹ Ottens - Myer, *Coping with Satanism*, 14.

¹⁰² Bertoluci, "The Son of The Morning", 9, 11-12, 13.

¹⁰³ Matta 10/25; 12/24, 27; Markos 3/22; Luka 11/15, 18, 19.

¹⁰⁴ James R. Lewis, *Satanism Today: An Encyclopedia of Religion, Folklore and Popular Culture* (California, Colorado, Oxford: ABC CLIO, 2001), 25.

¹⁰⁵ Ottens - Myer, *Coping with Satanism*, 15.

¹⁰⁶ Anası pagan olan ve Yahudiliğe putperest gelenekleri dâhil eden kraldır.

¹⁰⁷ Lewis, *Satanism Today*, 25.

kadınla birleşmek için yeryüzüne gelmiştir.¹⁰⁸ Levililer 16/8-10'da büyük tövbe günüyle bağlantılı olarak Azazel'den bahsedildiği görülmektedir. Burada eski İsraililerin ulusun günahlarını taşıyan günah keçilerine adadıkları bir tür çöl yaratığı olarak takdim edilmiştir. Dolayısıyla Azazel, suç ve günahın kutsal topraklardan, bağışlamanın sembolü olan bir keçinin sırtında çöle taşınmasını simgelemektedir. Bu anlayıştan farklı olarak Azazel'in bu pasajda Ahriman'ın Ahura Mazda veya şeytanın Tanrı ile ilişkisinde olduğu gibi Yahve ile alakası olduğu da belirtilmiştir.¹⁰⁹

Şeytana verilen isimlerden biri olarak geleneksel teolojinin şeytanla özdeşleştirdiği yılan da burada ele alınması gereken bir husustur. Yaratılış Kitabı 3'te geçen hikâyede yılan, baştan çıkarıcı, iftira eden, engelleyen gibi şeytana atfedilen fonksiyonlar icra eden soyut bir hayvandır. Çünkü yılan, insanı baştan çıkararak, Tanrı'ya iftira eden ve yeni yaratılışta günahı hoş göstererek insanın ilerlemesini engellemeye çalışan biri olarak gösterilmektedir. Geleneksel teolojinin söylemleri, Yeni Ahit'in yorumu ve Milton (ö. 1674), Bunyan (ö. 1688), Luther (ö. 1546) ve genel olarak Orta Çağ'ın popüler anlayışına göre yılan, şeytanı temsil etmektedir ve şeytanî, sorgulayan, inkâr eden ve kandıran bir tarzda konuşmaktadır. Yılan sıradan bir hayvan olmayıp, konuşma kabiliyeti ve okült bilgiyi elde eden, yasak ağaçtan yemenin sonucunu önceden haber verebilen bir varlıktır. Dolayısıyla yılan bilgeliği ile meşhur olmuştur¹¹⁰ ve orta düzeyde baştan çıkarma gücü bulunduğu görülmektedir. Fonksiyonu ruhtaki günahkâr arzuyu harekete geçirmek için harici bir etken olarak göze çarpmaktadır. Yılan sadece insanın tefekkür ve davranışını kötü yöne sevk eden düşüncelerin kurnaz bir önericisi değil, aynı zamanda bizatihi kötü olarak kabul edilmektedir.¹¹¹

Şeytan ile ilişkilendirilen kavramlardan biri de Leviathan'dır. Leviathan kelimesi orijin olarak İbraniceden gelmektedir ve sarmal veya kıvrımlı demektir. Kavram Kitab-ı Mukaddes'te Yahve tarafından mağ-

¹⁰⁸ Yaratılış Kitabı 6/2-4.

¹⁰⁹ Elaine Pagels, *The Origin of Satan* (New York:Vintage Books, 1995), 76.

¹¹⁰ Matta 10/16.

¹¹¹ William Caldwell, "The Doctrine of Satan: I. In The Old Testament", *The Biblical World* 41/1 (Jan., 1913), 30-31.

lup edilen çok başlı canavar anlamındadır. Leviathan, kutsal kitapta geçen deniz canavarı Behemoth'un eş anlamlısı olarak da kullanılmaktadır. Şeytan ve İblisler arasındaki ilişki yüzünden Leviathan bazen şeytan ile özdeşleştirilmiştir.¹¹²

Eski Ahit'te yer alan Molek kelimesi¹¹³ de şeytanın bir diğer adıdır. Eski Ahit'in hiç bir yerinde şeytanla ilişkisi bulunmamakla birlikte, özellikle Orta Çağ'da şeytanın ismi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁴ Aynı zamanda o, Milton'un *Kayıp Cennet* isimli eserinde Lucifer'in baş memurlarından birinin adıdır.¹¹⁵

Şeytan, Yeni Ahit'te ayrıca, cinlerin prensi,¹¹⁶ bu dünyanın prensi,¹¹⁷ hava güçlerinin prensi,¹¹⁸ bu dünyanın tanrısı,¹¹⁹ kutsal melek,¹²⁰ bütün dünyanın aldaticısı,¹²¹ yalanların babası ve yalancı,¹²² baştan çıkaran kimse,¹²³ şeytan,¹²⁴ düşman,¹²⁵ kötü biri,¹²⁶ İblis,¹²⁷ cennet bahçesinde

¹¹² Dorothy Oliver Evelyn – James R. Lewis, *Angels A to Z*, 2. Baskı (Detroit: Visible Ink Press, 2008), 222-223.

¹¹³ Bkz: Levililer 20/2-5. Molek, çocuk kurbanlarının kendisiyle gerçekleştirildiği Kenan dininde tanrının adıdır. Bkz. G. C. Heider, "Molech", *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, ed. K. V. D. (Leiden: Brill, 1995), 1090.

¹¹⁴ Jeffrey Burton Russell, *Lucifer: The Devil in The Middle Ages* (N.Y.:Cornell University Press, 1984), 248-249.

¹¹⁵ John Milton, *Paradise Lost*, ed. Stephen Orgel – Jonathan Goldberg (New York: Oxford University Press, 2004), 392-393.

¹¹⁶ Markos 3/22; Matta 9/34; 12/24 (prince of demons, prince of devils).

¹¹⁷ Yuhanna 12/31; 14/30 (prince of this world).

¹¹⁸ Efeslilere Mektup 2/2 (prince of the powers of the air).

¹¹⁹ Pavlstan Korintililere 2. Mektup 4/4 (the god of this world); iddiaya göre Tanrı insanı yaratmadan önce Lucifer'i dünya ve onun çevresindeki gezegenlerle ilişkili olarak otoriter bir pozisyon vermiştir Bu yüzden şeytan Yeni Ahit'te "bu dünyanın tanrısı" olarak isimlendirilmiştir. Richard W. Dehaan – Herbert Vanderlugt, *Satan, Satanism and Witchcraft* (Michigan: Zondervan Publishing House, 1972), 13.

¹²⁰ Hezekiel 28/14 (Anointed cherub).

¹²¹ Vahiy Kitabı 12/9 (deceiver of the whole world).

¹²² Yuhanna 8/44 (father of lies and liar).

¹²³ Matta 4/3; Selanikililere 1. Mektup 3/5 (tempter).

¹²⁴ 1. Tarihçiler 21/1; Eyüp 1:6/9; Eyüp 1:12; Timoteos'a 1. Mektup 5/14; Petrus'un 1. Mektubu 5/8; Vahiy Kitabı 12/10; Matta 4/1, 5, 8, 11; 9/32-33; 11/18. Bu pasajlarda şeytan, satan, adversary, devil, diabolos, accuser gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Devil kelimesi, kadim İngilizcedeki deofol kavramından geliştirilerek kök ifade devel'den türetilmiştir. Orijini Latince kelime diabolus'tur. Romalılar bu kelimeyi Yunanca diaballein'den almıştır. Bunun manası ise birini kötülemek veya ona iftira etmek demektir.

¹²⁵ Matta 13/25, 28, 39 (enemy).

¹²⁶ Matta 13/19, Efeslilere Mektup 6/16; Yuhanna 2/13-14 (evilone; wickedone).

¹²⁷ Pavlstan Korintililere 2. Mektup 6/15 (belial).

bir yılan,¹²⁸ yaşlı yılan,¹²⁹ büyük kırmızı bir ejderha ve *Vahiy Kitabı*'nın çirkin yaratığı,¹³⁰ güçlü adam,¹³¹ dipsiz kuyunun meleği,¹³² sabahın oğlu¹³³ ve çağ¹³⁴ olarak da adlandırılmıştır. Şeytanın bu ürkütücü isimleri, onun Tanrı'ya karşı ne kadar kötü niyetli ve insanlığı yok etmek ve onları Tanrı'dan uzaklaştırmak bağlamında bitmez tükenmez bir kine sahip olduğunu göstermektedir.¹³⁵

Kur'an'da şeytanın isimlerine gelince bunlar, İblis, şeytan, tağut, vesvas ve hannas olmak üzere beştir. İblis ve şeytan ile ilgili açıklamalar yukarıda geçtiği için burada diğer isimler üzerinde durulacaktır. *Tağut* kelimesi sekiz âyette geçmektedir.¹³⁶ Sözlükte isyankâr, haddi aşmış, azgın ve sapık demektir.¹³⁷ İstilahta ise Allah dışında tapınılan puta, putlar adına konuşan ve onların meşruiyetlerini sağlamaya çalışan kimselere ve şeytana verilen isimdir.¹³⁸ Her ne kadar tağut doğrudan şeytan anlamına gelmeseydi de, bu kavrama yüklenen anlamlar ve şeytanın sahip olduğu özellikler dikkate alındığında bu kötü vasıflarla nitelenecek varlıkların başında şeytanın geleceği muhakkaktır. Zira o Kur'an'da, Tanrı'ya isyanında ısrarcı tavrını kıyamete dek sürdüren, Allah'ı anmaktan ve O'na ubudiyetten alıkoymaya çalışan, kendisine ubudiyete çağırın ve insanın apaçık düşmanı olan bir varlık olarak resmedilmektedir. Tağut olarak nitelenebilecek diğer unsurlar bireyin kendi nefsi, ailesi, akrabası, arkadaşları, siyasi veya dinî lider, düşünce, sistem, ideoloji gibi Allah'ın kulları için belirlemiş olduğu sınırların dışına çıkan veya çık-

¹²⁸ Pavlustan Korintililere 2. Mektup 11/3; Yaratılış Kitabı 3/1-4; 13-14; Vahiy Kitabı 12/9; 14-15; 20/2 (serpent)

¹²⁹ Vahiy Kitabı 12/9 (old serpent).

¹³⁰ Vahiy Kitabı 12/9; 16/13; 20/2 (dragon, great dragon).

¹³¹ Matta 12/29; Markos 3/27 (Strongman).

¹³² Vahiy Kitabı 9/11 (Angel of The Bottomless Pit).

¹³³ Yeşeya 14/12 (son of the morning)

¹³⁴ Matta 24/3; Pavlus'tan Efeslilere Mektup 6/12 (age/aion).

¹³⁵ Chung, *The Development of the Concept of Satan*, 3.

¹³⁶ el-Bakara 2/256, 257; en-Nisâ' 4/51, 60, 76; el-Mâide 5/60; en-Nahl 16/36; ez-Zümer 39/17.

¹³⁷ İsmâil b. Hammâd Cevherî, *es-Sihah tâcu'l-luğa ve sıhhatu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1979), 4: 2413; Cemâlüddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Mektebetü sâdir, 1968), 15:9.

¹³⁸ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 4: 19-20.

maya sebep olan ve davet eden her şey olabilmektedir.¹³⁹ Bu açıklamalar ortaya koymaktadır ki tağut, şeytan gibi bir şahsı ima etmesinin yanında genel manada Allah'a karşıtlığı da sembolize eden bir kavramdır.

Vesvas ve *hannas* ise bir âyette¹⁴⁰ geçmektedir. Birincisi vesvese vermek, ikincisi ise sinmek, gizlice hareket ederek geride kalmak demektir. Sa'îd b. Cübeyr bu iki kavramı, "insan Rabbini hatırladığı zaman şeytan geri çekilir ve siner (*hannas*); ama Rabbini unuttuğunda ise ona vesvese verir (*vesvas*)" sözleriyle açıklamıştır.¹⁴¹ Dolayısıyla insan, Allah'ı zikrettiğinde gizlendiği ve O'nu anmayı unuttuğunda ise dönüp ona vesvese verdiği için şeytana *vesvas* ve *hannas* denilmiştir.¹⁴²

Şeytanın Görünümü

Şeytanın görünümüne gelince şeytan, tarih boyunca farklı şekillerde tasvir edilmekle birlikte en meşhur betimlemesi boynuzlu, çift toynaklı, sivri kuyruklu ve yarasa kanatlı olması şeklindedir.¹⁴³ Boynuz tasviriyle muhtemelen insanlığın bitmez tükenmez arzu ve tutkularını sembolize etmesinin yanısıra bu tasvirin cinsel bir çağrışım yaptığı da düşünülmüştür. Kanatları ise gücü işaret etmektedir. Dirgeni kısmen Poseidon'un eski mızrağından kaynaklanmaktadır.¹⁴⁴ Şeytanın hayvan veya insan şekline girebildiğine inanılmaktadır. Kara kedi, şeytana ibadet ritüelinde büyücüler tarafından kullanılan siyah keçi burada örnek verilebilir.¹⁴⁵

Şeytan hakkındaki bu imajın realiteyle alakası olmadığı gibi Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'ın söylemlerine de aykırıdır. Kitab-ı Mukaddes'in şeytanı bir melek, Kur'an'inki ise cindir. Dahası Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'da şeytanın fiziksel özelliklerine dair herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir. Sadece İslamî gelenekte Hz. Muhammed'den

¹³⁹ Mevdüdü, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1: 175; Seyyid Kutub, *Fizilâli'l-Kur'ân (Kur'an'ın Gölgesinde)*, çev. M. Emin Saraç vd. (İstanbul: Hikmet Yay., 1970), 2: 44-45.

¹⁴⁰ en-Nâs 114/4.

¹⁴¹ Râzî, *Tefsîr-i kebir*, 23: 599.

¹⁴² Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr (Tefsirlerin Özü)*, 7: 488.

¹⁴³ Carlyle B. Haynes, *Satan, His Origin, Work and Destiny* (Nashville: Southern Publishing Association, 1920), 7.

¹⁴⁴ Michael D. Langone - Linda O. Blood, *Satanism and Occult-Related Violence: What You Should Know* (Weston-Massachusetts: American Family Foundation, 1990), 20.

¹⁴⁵ Ottens - Myer, *Coping with Satanism*, 15-16.

şeytan hakkında gelen bazı rivâyetlerde şeytanın boynuzlu olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁶ Kimi İslam âlimleri bu hadislerin zahirî manasını kabul ederek şeytanın başının iki tarafında boynuzları bulunduğunu belirtmişlerdir.¹⁴⁷ Diğer bazı âlimler ise hadislerde yer alan “şeytanın boynuzu” lafzının mecazi olduğu ve şeytanın taraftarlarını kastetmek için kullanıldığı görüşündedir.¹⁴⁸

Şeytanın Cennetten Kovuluşu

Şeytanın cennetten kovuluşuna dair Kitab-ı Mukaddes pasajları ve Kur'an âyetlerini tahlil etmeden önce Hz. Âdem ile Havva'nın içerisinde yaşadığı ve şeytanın da onları kandırmak için girdiği cennet ile ne kastedildiği, bu cennetin yeryüzünde mi, yoksa gökyüzünde mi olduğu hususlarını ortaya koymanın konuyu daha anlaşılır kılacağı düşünülmektedir.

Kelime olarak *cennet*, örtmek, gizlemek, bağ, bahçe gibi anlamlara gelmektedir.¹⁴⁹ İstilahta ise, dalları birbirine girmiş, sık ve gölgeli ağaçlardan ve sulardan meydana gelmiş bahçe demektir.¹⁵⁰ Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de cennet ile ilgili ana tema, cennetin iskân yeri ve Tanrı'ya itaatın neticesi olarak arzu edilen her şeyin içerisinde bulunduğu bir mükâfat mekânı oluşudur.

Eski Ahit'te cennetin (Aden) söz konusu edildiği yer, yaratılış hikâyesinin bulunduğu Tekvin bölümüdür. Bununla birlikte yaklaşık olarak M.Ö. IX-VIII. yüzyıla dayalı Yahvist metin ile M.Ö. VI ve V. yüzyıllara ait olan Rabbinik metnin sunduğu yaratılış ve cennetten düşüş hikâyesi birbirinden farklı anlatımlara sahiptir. Yahvist yaratılış

¹⁴⁶ Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman Heysemî, *Buğyetü'r-râid fi tahkiki mecma'iz-zevâid ve menbai'l-fevâid*, thk. Abdullah Muhammed Derviş (Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1994), 2: 255-256.

¹⁴⁷ Ebû Zekeriyya Yahya b. Şerfe b. Mürî, *Sahih-i Müslim bi şerh'in-Nevevi: el-Minhâc fi şerhi Müslim b. Haccâc*. 2. Baskı (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabi, 1972), 6: 112; Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Büstî Hattâbî, *Meâlimü's-sümen: el-Münzirî'nin Muhtasarı* ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Tehzib'i* ile Birlikte (Beyrut: yy., ts.), 1: 241.

¹⁴⁸ Ali Osman Ateş, *Kur'an ve Hadislere Göre Şeytan* (İstanbul: Beyan Yay., 1995), 174-175.

¹⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 13: 100; Muhammed b. A'lâ b. Ali el-Fârûkî el-Hanefî Tehânevî, *Mevsu'atu keşşâfu ıstılahâtü'l-fünûn ve'l-ulûm* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996), 1: 58.

¹⁵⁰ Tehânevî, *Mevsu'atu Keşşâf*, 1: 58; Râzî, *Tefsîr-i kebîr*, 2: 167.

hikâyesinde, mekân olarak sunulan cennet bahçesi ve yeryüzü, Tanrı, insan ve yılandan müteşekkil varlık türleri ile erkek ve kadından oluşan insanoğlu arasındaki ayrım, bir nevi zıtlık ve düşmanlık şeklinde ortaya konulmaktadır. Rabbinik metinde cennetten düşüş hiç bir şekilde söz konusu edilmezken, Yahvist pasajdaki hikâye cennetten düşüş merkezlidir.¹⁵¹ Cennet ise yeryüzünde bulunan seçkin bir yerdir ve düşüşten maksat da yeryüzündeki bu mümtaz yerden daha aşağı seviyede olan başka bir bölgeye gönderilmedir. Bununla birlikte bazı Yahudi âlimler metindeki ifadelerden hareketle biri öteki dünyaya diğeri de içinde yaşadığımız dünyaya ait olmak üzere iki Aden olduğunu belirtmişlerdir. Birincisi henüz hiçbir gözün görmediği, içinde sadece iyilerin yaşayacağı yer olup, ikincisi ise Âdem ve Havva'nın yaşadığı dünyevi cennettir. Fakat Yahudilikteki genel kanı öteki dünya düzeninin de bu dünyada kurulacağı ve dolayısıyla Aden ile Aden'deki bahçe anlam olarak birbirinden farklı olmakla birlikte her ikisinin de bu dünyanın sınırları dâhilinde bulunduğu şeklindedir.¹⁵²

İslam geleneği içerisinde konu hakkındaki düşüncelere gelince, Ebu'l-Kâsım el-Belhî (ö. 319/931) ve Ebû Müslim İsfehânî (ö. 322/934) gibi âlimler, söz konusu cennetin yeryüzünde olduğunu, Hz. Âdem, eşi Havva ve şeytanın cennetten indirilmesinden maksadın da bir bölgeden diğerine geçmek anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Bu bakış açısına göre âyette geçen cennetin, mükâfat yeri olan ebedilik cenneti¹⁵³ değil, dünyada bir mekân olduğudur. Âlimlerin çoğunluğu ise Belhî ve İsfehânî'nin aksine âyetlerdeki cennetin sevap yurdu olan ebedî cennet olduğunda ittifak etmişlerdir. Onlar bu görüşlerini cennet kelimesinin başında bulunan lam-ı tarifen¹⁵⁴ yola çıkarak temellendirmişlerdir. Kelimenin tüm cennetleri ifade edecek şekilde “cennet” değil de “el-cennet” olarak gelmesi daha önceden zikredilmiş olan belli bir cennet olarak anlaşılmasını gerektirmektedir. Müslümanların bildiği cennet ise ahiretteki sevap yurdu olan cennettir. Dolayısıyla âyetteki cennetten maksat, dünyadaki herhan-

¹⁵¹ Salime Leyla Gürkan, “Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı ve Cennet'ten Düşüş”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 9 (2003), 8.

¹⁵² Gürkan, “Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı”, 23-24.

¹⁵³ Mükâfatın ebedî cennetin bulunduğu ahiret hayatında gerçekleşeceğini belirten âyetler için bkz. Âl-i İmrân 3/185; Yâsîn 36/54-58; ez-Zuhruf 43/68-73.

¹⁵⁴ Kelimenin başına gelen ve belirlilik işareti olan el- takısı.

gi bir yer değil, ahiretteki cennettir.¹⁵⁵ Kimileri de tartışma konusu olan cennetin Belhî ve İsfehânî'nin söylediği gibi dünyada ve cumhurun iddia ettiği üzere ahirette olmadığını, Hz. Âdem ve Havva'ya özel olmak üzere var kılınan ve yeri belli olmayan bir mekân olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵⁶ Cübbâi ise "...oradan ininiz"¹⁵⁷ ifadesi bağlamında tartışmaya katılmıştır. Ona göre âyetlerde bahsedilen cennetten maksat yedinci semadaki cennettir ve iki iniş gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi yedinci semadan birinci semaya, ikincisi de gökyüzünden yeryüzünedir. Bir başka görüşe göre ise konu ile ilgili nakli delillerin delalet yönleri kesin bir yargıya ulaşmayı engelleyecek tarzda kapalıdır. Bu hususta yapılan tüm yorumlar imkân dâhilindedir. Bu yüzden de cennetin yeri hakkında tartışılmaması gerekmektedir.¹⁵⁸ Sonuç itibarıyla söz konusu cennetin mekânı konusunu tartışmaktan ziyade Hz. Âdem'in yaratılış amacı ile şeytanın bu bağlamdaki konumuna vurgu yapmak daha doğru olacaktır.

Şeytanın cennetten kovuluşuna gelince, Eski Ahit'te bu konu hakkında doğrudan bir açıklama yer almamaktadır. Bununla birlikte üstü kapalı bir şekilde bunun arka planına dair Ezekeil'de birtakım pasajlar vardır. Bu pasajlarda şeytanın cennetten kovuluşu zahirde insan olmakla birlikte bâtinî olarak şeytanı temsil eden Tyre kralı bağlamında anlatılmaktadır. Şeytan, Tyre'nin seçkin yöneticisidir ve Tanrı'nın bahçesi cennette bulunan, kutsanmış meleklerle korunan bilge ve mükemmel bir kral olarak adlandırılmaktadır. Aynı zamanda mağrurdur ve kibri yüzünden cennetten kovulmuştur.¹⁵⁹ Her ne kadar Ezekeil'deki pasajlar şeytanın cennetten kovuluş hikâyesine çağrışım yapsa da söz konusu olayın şeytanla alakalı olmadığını belirten görüşler de vardır. Nitekim Caldwell'e göre aynı pasajın sibakına bakıldığında Tyre kralı son derece kibirli olmakla suç-

¹⁵⁵ Râzî, *Tefsîr-i kebîr*, 2: 390; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâdi'l-ervâh ilâbilâdi'l-efrâh* (Kahire: Mektebetü'n-nehdati'l-Mısriyye, 1971), 24-25; Ebu'l-Fidâ İmâmuddîn İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Cize: Hicri'l-tıbbâ'a ve'n-neşr, 1997), 1: 75; Bahattin Dartma, "Hz. Âdem'in Dışlandığı Cennetin Dünyası Meselesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2 (2009), 17.

¹⁵⁶ Bkz. Ömer Kara, "Kur'an'da Âdem Cenneti", *EKEV Akademi Dergisi* 1: 3(Kasım 1998), 87-90.

¹⁵⁷ el-Bakara 2/38.

¹⁵⁸ Râzî, *Tefsîr-i kebîr*, 2: 390-391.

¹⁵⁹ Dehaan – Vander Lugt, *Satan, Satanism*, 11.

lanmıştır. Pasaj 13'te yer alan, “Sen Tanrı'nın bahçesi cennetteydin...” ifadesi Ezeziel 27/1-24 ile birlikte düşünüldüğünde cennetin Tyre'in ticaret mekânlarından biri olduğu görülecektir. Dolayısıyla pasajların şeytanın cennetten kovulmasıyla herhangi bir alakası yoktur.¹⁶⁰ Bazı yorumcular şeytanın cennetten kovuluşu hakkında Yeşeya 14/12-15'i referans olarak almaktadır. Burada şeytan metaforik olarak Babil kralıyla temsil edilmiştir. Hezekiel 28'de olduğu gibi şeytan, Babil'in günahkâr insan kralının arkasında gerçek bir kral olarak resmedilmiştir. Bu pasajlarda Babil kralı sonsuz kibri yüzünden¹⁶¹ sadece yüce kraliyet konumundan yere çakılmakla kalmamış, aynı zamanda ilahî konumdan yer altının aşağısının en aşağısına düşmüştür. Şeytanın bu şekilde kovuluşunun tasviri Yeni Ahit Timoteos'a 1. Mektup 3/6 ile de uyumludur.¹⁶² Durum her ne olursa olsun, katil, yalancı ve yoldan çıkarıcı bir hilekâr olan şeytan, aynı zamanda son derece kibirli, kıskanç ve düşman biridir ve bu özellikleri onun cennetten kovulmasına neden olmuştur.

Yeni Ahit'in Vahiy Kitabı'nda şeytanın cennetten kovuluşu ve yeryüzüne gönderilişi iyilik ve kötülük güçleri arasındaki savaş bağlamında ele alınmıştır: “Gökte savaş oldu. Mikail ile melekleri ejderha ile savaştılar. Ejderha kendi melekleriyle birlikte karşı koydu, ama gücü yetmedi. Bu yüzden gökteki yerlerini yitirdiler. İblis ya da şeytan adı verilen büyük ejderha, bütün dünyayı saptıran o eski yılan, melekleriyle birlikte yeryüzüne atıldı”.¹⁶³ Ortaçağ mitolojisine göre Lucifer göklerin yöneticisiydi ve Tanrı'nın tahtına yakın bir yerde bulunuyordu. Tanrı tahtını bırakır bırakmaz kibrinden şişen Lucifer göğün tahtına oturdu. Öfkeli başmelek Mikail ona karşı ordu kurdu ve sonunda Lucifer'i gökyüzünden/cennetten karanlığa gönderdi. Gökyüzünde başmeleğin adı Lucifer'di, isyanı yüzünden cennetten kovuldu ve yeryüzünde şeytan (*devil*) oldu. Onun isyanına katılan melekler de cennetten kovuldu ve Lucifer'in efendisi olduğu şeytanlar oldular.¹⁶⁴

Kur'an, şeytanın cennetten kovuluşunu daha berrak bir şekilde or-

¹⁶⁰ Caldwell, “The Doctrine of Satan: III”, 167-168.

¹⁶¹ Yeşeya 14/14.

¹⁶² Caldwell, “The Doctrine of Satan: III”, 167-168.

¹⁶³ Vahiy Kitabı 12/9-10.

¹⁶⁴ Maximilian Rudwin, *The Devil in Legend and Literature* (Chicago: Open Court Publishing Company, 1931),74.

taya koymaktadır Özellikle el-Bakara, el-A'râf ve Tâhâ surelerinde yer alan âyetler¹⁶⁵ şeytanın cennetten kovuluş hadisesini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Buna göre Allah, İblis'e, meleklerle birlikte Hz. Âdem'e secde etmesini emretmiş, fakat o, kendisinin ondan üstün olduğu iddiasıyla bu emri reddetmiştir. Kendisinin ateşten, Hz. Âdem'in ise topraktan yaratıldığını ve ateşin topraktan daha üstün olduğunu, bu emre itaat etmemesinin gerekçesi olarak göstermiştir.¹⁶⁶ Sonuç itibarıyla üstünlüğü, kendi belirlediği ölçüler doğrultusunda takdim etmesi, İblis'in cennetten kovuluşunun temel nedeni olmuştur. Zira burada Hz. Âdem'in değerini ortaya koyan şey, esasında hangi maddeden yaratıldığı değil aksine Allah'ın ona isimleri öğretmesinde ifade edilen yeteneği aktif kılmasıdır. İblis, Hz. Âdem'le ortak niteliği olan özgür iradeyi Allah'a karşı gelmekte kullanmış, bu hususta geri adım atmadığı gibi kesin bir şekilde isyankâr ve başkaldıran tutum sergilemiştir.¹⁶⁷ Ayrıca belirtmek gerekir ki İblis, Allah'ın varlığını ve birliğini kabul etmekle birlikte O'nun emrini reddetme yetkisini kendisinde göreyerek secde emrini geri çevirmiş ve büyüklük taslamıştır.¹⁶⁸ Dolayısıyla İblis'in bu duruşu, körü körüne, cahilce değil, bilinçli bir karşı çıkıştır.

Kanaatimize göre İblis'in kovuluşu hakkında iki durum söz konusudur. Birincisi ebedîlik yurdu olan cennetten kovuluşu, ikincisi de yeryüzüne gönderilişidir. el-A'râf 7/13.âyetinde yer alan çıkmak (*h-r-c*) ve inmek (*h-b-t*) kelimelerinin bu söylemimizi desteklediği düşünülmektedir. İblis'in cennetten kovuluşunun temel nedenleri, gücü yettiği ve herhangi bir mazereti bulunmadığı hâlde Hz. Âdem'e secde etmeme hususunda birtakım bahaneler ileri sürerek direnmesi, emre karşı gelmesinde haklı olduğunu gösterme çabası ve büyüklük taslamasıdır. Bu konudaki ısrarcı tavrı aynı zamanda onun küfre düşmesine de neden olmuştur. Bundan sonra İblis artık şeytan olarak isimlendirilecektir. Yeryüzüne gönderiliş nedeni ise direnme ve büyüklük taslama hususundaki duruşunu değiştirmemesinin yanı sıra Hz. Âdem ve Havva'yı

¹⁶⁵ el-Bakara 2/30-36; el-A'râf 7/11-25; Tâhâ 20/115-123.

¹⁶⁶ Bkz. el-A'râf 7/11-12; el-Bakara 2/34; Âl-i İmrân 3/36; el-Hicr 15/17; en-Nahl 16/98; et-Tekvîr 81/25.

¹⁶⁷ Kutub, *Fi Zilâl*, 4: 447-448.

¹⁶⁸ el-A'râf 7/13; Sâd 38/74.

Allah'ın emrine karşı ayartmasıdır. Şeytan, Allah katından böyle bir cezaya maruz kalışının nedeni olarak emre itaatsizliğini değil, Hz. Âdem'i asli sebep olarak kabul etmiştir. Olaylara karşı sergilediği bu tavır, başta Hz. Âdem ve eşine, daha sonra da tüm insanlığa kıyamete kadar düşman olmasına yol açmıştır. Dahası o bu hususta yemin etmiştir.

Şeytanın Doğası ve İnsan Üzerindeki Etkisi

Eski Ahit açısından şeytan, görünüş ve bilgi bakımından üstün olduğundan hem dış hem de iç görünüş bakımından mükemmeldir.¹⁶⁹ Şeytan insan seviyesinin çok üzerinde bulunan enerji, akıl ve zekâsı bulunan,¹⁷⁰ duyguları olan¹⁷¹ ve irade sahibi bir varlıktır.¹⁷² Cennetten kovulunca kadar yaratılış bakımından günahsızdır.¹⁷³ Ezekeil 28'de şeytana verilen pek çok ayrıcalık vardır. Şeytanın cennete girmesine izin verilmiştir.¹⁷⁴ Şeytana Tanrı'nın katında bulunma imkânı bahşedilmiştir.¹⁷⁵ Şeytana atfedilen bu nitelikler, onun dünyevi arzuların somutlaşmış hâli olduğu ve insanları, insanlarla birlikte olmak (çiftleşmek) için güzel bir kadın veya yakışıklı bir erkek şekline girdiği düşüncesine götürmüştür. Bu inancı takiben bazı Yahudi ve Hıristiyan unsurlar, şeytanın insanları günah işlemeye ayartmak için çekici bir insan şekline girdiği kanısına varmıştır.¹⁷⁶ Bu bağlamda kadın şeytan olarak kabul edilen Lilith figürü önemlidir. Yahudilikte Hz. Âdem'in ilk eşi olarak telakki edilen, Yahudi kültürünün gece tanrıçası olan Lilith'in, genellikle çocukları yok etme temayülünde olan bir Mezopotamya şeytanı olduğuna inanılmaktadır. Daha sonra erkeklerle rüyalarında birlikte olan bir kadın şeytan rolüne bürünmüştür. O, Talmud'da Hz. Âdem'e itaat etmeyi kabul etmeyen ilk eşidir. Hz. Âdem onu reddetmiştir ve daha sonra Tanrı daha itaatkâr olan Havva'yı yaratmıştır.¹⁷⁷ O, Tanrı'nın göksel mahkemesinde özel bir melektir. Ko-

¹⁶⁹ Hezekiel 28/12, 13.

¹⁷⁰ Korintililere 2. Mektup 11/3.

¹⁷¹ Vahiy Kitabı 12/17.

¹⁷² Timoteos'a 2. Mektup 2/26.

¹⁷³ Hezekiel 28/15.

¹⁷⁴ Hezekiel 28/12-19.

¹⁷⁵ Timoteos'a 2. Mektup 2/15.

¹⁷⁶ Ottens - Myer, *Coping with Satanism*, 16.

¹⁷⁷ Pagels, *The Origin of Satan*, 102.

nu ile ilgili pasajda¹⁷⁸ şeytan “Tanrı’nın oğullarından biri” olarak tanımlanmaktadır. Şeytan, insanlığın kötü yanını dışa vurma göreviyle görevlendirilen bir savcı gibidir.¹⁷⁹ Şeytan teriminin savcı anlamına gelen birine gönderme yapması Mezmurlar 119/6 tarafından da desteklenmektedir. Benzer şeytan tasavvuru 1. Tarihîliler’de vardır. Bununla birlikte 1. Tarihîliler 21/1’de çizilen şeytan motifi Eyüp Kitabı’ndakine göre daha saldırgan ve negatiftir. Şeytan, insanların Tanrı’ya olan sadakatini kontrol etmek üzere yeryüzünde Tanrı’nın gözleri olarak hareket eden, sorgulayıcı, ceza ve mükâfat için imtihan edici, yanlış bir şey gördüğünde de durumu hemen Tanrı’ya bildiren bir tür gözlemcidir.¹⁸⁰

Bütün bu üstün vasıflarına rağmen şeytanın Eyüp Peygamber’i Tanrı’nın gözünden düşürme hırsı ve ısrarcı duruşu, Tanrı’ya karşı isyankâr olan ve itaatsizlik eden muhalif bir doğaya sahip olmasını netice verecektir.¹⁸¹ Öyle ki o, Eyüp’ün Tanrı’ya olan sadakatinin ve inancının arka planında mülkü, zenginliği ve sağlığının bulunduğunu ispat etmek için yaratıcıya meydan okumuş, aldığı izinle birlikte Eyüp Peygamber’in inancındaki samimiyet ve sadakatini imtihan etme görevini üstlenmiştir.¹⁸² Şeytan burada işlevsel olarak Tanrı’dan bağımsız hareket etmekle birlikte ilahî irade altında bulunan, ilahî izin olmaksızın güçsüz olan, Tanrı’nın onurunu kıskanan bir varlıktır.¹⁸³ İnsanın imtihanı sürecinde onu yoldan çıkarmak için hangi tekliflerde bulunacağını bilen, muhalif ve düşman bir karaktere sahip, işi bittiğinde hemen ortadan kaybolan ve günahın harici doğası olan biridir. Onun bu duruşu Tanrı’nın öfkesine yol açacaktır.¹⁸⁴ Nitekim Eyüp Kitabı’nın daha sonraki pasajlarında¹⁸⁵ ve Zekeriya Kitabı’nda şeytan, Tanrı’nın emri altındaki biri olmaktan çıkmaya, ilahî meclisin dışında O’ndan bağımsız olarak hareket eden asi, mu-

¹⁷⁸ Bkz. Eyüp 1/6-7.

¹⁷⁹ Bkz. Eyüp 1/8-12.

¹⁸⁰ Eyüp 1/7; 2/7-8; Zekeriya 3/1-7; N. H. Tur-Sinai, *The Book of Job: A New Commentary*, düzeltilmiş baskı (Jerusalem: Kiryath Sepher, 1967), 41; John E. Hartley, *The Book of Job* (Mich: Eerdmans, 1988), 73.

¹⁸¹ Pavlus’tan Korintlilere 2. Mektup 11/15-16; Fanthorpe, *Satanism and Demonology*, 128.

¹⁸² Habel, *The Book of Job*, 18.

¹⁸³ Caldwell, “The Doctrine of Satan: I”, 32.

¹⁸⁴ Neil Forsyth, *The Old Enemy: Satan and The Combat Myth* (N.J.:Princeton University Press, 1987), 118.

¹⁸⁵ Eyüp 1/8.

halif ve düşman bir karakter olarak görünmeye başlayacaktır.¹⁸⁶ Tüm bu açıklamalar ortaya koymaktadır ki Eski Ahit'te şeytan yaratılış bakımından insanları imtihan etme aracı olarak yaratılmıştır ve vazifesi bir savcı gibi insanlığa düşman ve suçlayıcı olmaktadır.

Yeni Ahit'te şeytan, melekler arasında yer almak bakımından Eski Ahit'le aynı çizgide olmasına rağmen doğası hususunda ise farklı bir anlatım söz konusudur. Şeytanın yapısı ve doğası hakkındaki bilgi Eski Ahit ve apokrif literatüre nazaran daha sade ve açıktır. Şeytanın daha hükmedici bir duruşa sahip olduğunu ve yanındakilerle birlikte İsa'nın otoritesine meydan okuyan ve onun baş düşmanı olan bir varlık tarzında betimlendiğini söylemek mümkündür. Eski Ahit'te şeytanın sorun çıkarıcı, engelleyici ve düşman biri oluşu Yeni Ahit'e de taşınmakla kalmamış, o kendine daha fazla güvenen, daha güçlü ve daha hain olmaya başlamıştır. Eski Ahit'te kendisine çizilen misyondan farklı olarak Yeni Ahit'te şeytan, Tanrı'ya karşı kozmik bir muhalif ve kışkırtıcı olarak görünmektedir.¹⁸⁷

Şeytan, başlangıçta Tanrı'ya karşı asi olmadığı gibi insanları yoldan çıkarıcı biri de değildir. O, Tanrı'nın bir meleğidir ve iyi bir şeytan olarak Balaam'ın kötü maksatlarını engellemek için muhaliftir.¹⁸⁸ Şeytana sadece dört atıf vardır¹⁸⁹ ve İsa'nın vaftiz edilmesinden hemen sonra sahneye çıkmaktadır.¹⁹⁰ Yeni Ahit'te başlangıçtan itibaren kötü olarak takdim edilen varlık şeytan değil, Tanrı'nın ulûhiyeti noktasında Havva'nın şüphe duymasını sağlayan yılandır.¹⁹¹ Vaftizden sonra İsa'nın imtihan yeri olan çöle sevk edilmesinin ardından şeytanın baştan çıkarıcı ve engelleme girişimleri başlayacaktır. Şeytan hikâyede bağımsız bir aktör olarak hareket etmektedir ve buradaki asıl maksadı, Tanrı'nın kurtuluş planına engel olmaktır.¹⁹² İsa'nın şeytanın hilelerine aldanmaması ve onu vazife-

¹⁸⁶ Rivkah Scharf Klüger, *Satan in The Old Testament* (Evanston: Northwestern University Press, 1967), 155.

¹⁸⁷ Russel, *The Devil*, 18; Wray - Mobley, *The Birth of Satan Tracing*, 96.

¹⁸⁸ Caldwell, "The Doctrine of Satan: III", 168-169.

¹⁸⁹ Myra B. Nagel, *Deliver Us from Evil: What the Bible Says About Satan* (Cleveland: United Church Press, 1999), 31.

¹⁹⁰ Bkz. Markos 1/12-13.

¹⁹¹ Fanthorpe, *Satanism and Demonology*, 117-119.

¹⁹² Jennifer Ann Glancy, *Satan in the Synoptic Gospels* (Doktora tezi, Columbia University, 1990), 40-41; bkz. Matta 4/3; Luka 4/3, 5-6; Mezmurlar 91/11-12.

sinin önündeki engel olarak görüp desiselerine karşı durması,¹⁹³ kötülüğe karşı gelme ve peygamberlik görevini yerine getirmedeki gücünün yanı sıra şeytanın tüm uğraşlarının boşa gittiğini göstermektedir.¹⁹⁴

Yeni Ahit'te şeytan, âdil ve dindar kimselerin düşmanıdır.¹⁹⁵ Şeytanın bu doğasının en güzel örneğini üç İncil'de de ortak olan ekin hikâyesi¹⁹⁶ sunmaktadır. O, mücadelecî değildir ve fırsatçıdır.¹⁹⁷ Bu onun *Luka*'da da dikkat çekildiği gibi son derece sinsî ve aldatıcı yönünü ortaya koymaktadır.¹⁹⁸ Şeytan yalancıdır ve insanlık tarihinin başlangıcında katildir. Çünkü o insan ırkına ölümü getirmiştir.¹⁹⁹ Vahiy Kitabı'nda şeytan dünyada var olan bütün kötülüklerin çirkin bir sembolü olarak takdim edilmiştir. O, iyi olan her şeye karşı ürkütücü biri ve kötülüğün efendisidir.²⁰⁰ Şeytanın Tanrı ile ilişkisi insaninkine benzerdir. Bağımsızlığı izafidir. Tanrı'ya karşı gelirse sonu bellidir. Gücü insanüstüdür, fakat sınırlıdır. Şeytan bu dünyada son derece aktiftir ve insanların hayatında bir yer edinmeye çalışmaktadır.²⁰¹ O güçlüdür, fakat İsa daha güçlüdür²⁰² ve şeytanın kötülüklerini bozabilir.²⁰³ İsa şeytanın işlerini yok etmek için gelmiştir.²⁰⁴ Şeytan uzun süre önce cennetten kovulmuştur²⁰⁵ ve insanlar onun gücünden kurtulmuştur.²⁰⁶ Mağlup olmasına rağmen şeytan insanları Tanrı'dan uzaklaştırmak için çılgınca fırsat kollamaktadır. Şeytan, Pavlus'tan *Romalılara Mektup*'ta²⁰⁷ da ifade edildiği üzere, Hıristiyan toplumu parçalamak ve yok etmek

¹⁹³ Bkz. Yuhanna 6/15, 32; 7/6-9.

¹⁹⁴ John McKenzie, "The Gospel According to Matthew", *The Jerome Biblical Commentary*, ed. Raymond Brown E - Joseph Fitzmyer (N.J.: Prentice-Hall, 1968), 69. Şeytanın engelleyici oluşu hakkında ayrıca bkz. Matta 16/23; Markos 8/33.

¹⁹⁵ Petrus'un 1. Mektubu 5/8; Pavlus'tan Efeslilere Mektup 6/16; Luka 22/31; Vahiy Kitabı 12/12. Nagel, *Deliver Us from Evil*, s. 78.

¹⁹⁶ Matta 13/1-9; Markos 4/1-9; Luka 8/4-8.

¹⁹⁷ Luka 4/13; 22/1-3.

¹⁹⁸ Pagels, *The Origin of Satan*, 90.

¹⁹⁹ Yuhanna 8/44; Yuhanna'nın 1. Mektubu 3/8; Caldwell, "The Doctrine of Satan: III", 169.

²⁰⁰ Wray - Mobley, *The Birth of Satan Tracing*, 137, 148.

²⁰¹ Efesliler 4/27.

²⁰² Matta 12/29.

²⁰³ Markos 3/27.

²⁰⁴ Yuhanna'nın 1. Mektubu 3/8; İbranilere Mektup 2/14 ve 15.

²⁰⁵ Luka 10/18.

²⁰⁶ Koleslilere Mektup 1/13.

²⁰⁷ Romalılara Mektup 16/20.

isteyen bir semboldür.²⁰⁸ Bu hareketinin arkasında yatan asıl neden, ilk insanı yaratarak kendisinin kötü olmasına neden olan Tanrı'dan intikam almaktır.²⁰⁹ Sonuç olarak Yeni Ahit açısından şeytan ve yardımcıları dünyanın her tarafına kötülüklerini yaymak için fırsat kollayan, Tanrı ve insanlığın en büyük düşmanıdır. İsa'nın temel görevi bunlara karşı mücadele vermektir. Dolayısıyla Yeni Ahit'te betimlenen şeytan Eski Ahit'tekinden farklı bir boyuta taşınarak anlam yelpazesi genişletilmiştir.

Şeytanın doğası ile ilgili olarak Kur'an'daki ana tema, onun isyankâr ve kibirli tavrı, insanlığın düşmanı oluşu,²¹⁰ kötülüğü sembolize etmesi,²¹¹ ihaneti ve nifaki,²¹² vesvese vermesi²¹³ ve sinsiliği,²¹⁴ aldatıcılığı,²¹⁵ yalancılığı,²¹⁶ nankörlüğü,²¹⁷ sahtekârlığı²¹⁸ ile küfre düşüşü²¹⁹ şeklinde özetlenebilir. Onun asi duruşu, Allah'a itaati kesin bir dille reddetmesinde görülmektedir.²²⁰ Şeytanın kibrinin en bariz örneğini kendisini insan ile kıyaslaması ve ısrarlı bir şekilde ondan üstün olduğunu iddia etmesi teşkil etmektedir.²²¹

İslam düşüncesinde şeytanın karakteri olarak dikkat çekilen diğer bir husus da onun ihanetidir. Nitekim sinsice duruşu ve vesvesesi sayesinde insanı kötü yola, mesela inkâra sevk ettikten sonra yaptığı ilk iş, hem yapılan kötülük hem de bu kötülüğü yapanla kendisinin bir alakasının olmadığını dile getirmektir.²²²

Şeytan sınırlı bir güce sahip olup, irade ve kudretini özgürce kullanabilmektedir. Bununla birlikte yaptığı kötülüklerin yaratıcısı Allah'tır.

²⁰⁸ Joseph A. Fitzmeyer, "The Letter to the Romans", *The Jerome Biblical Commentary*, Raymond E. Brown, Joseph A. Fitzmeyervd. (N.J.: Prentice-Hall, 1968), 330.

²⁰⁹ PHEME PERKINS, *Reading the New Testament: An Introduction*, 2. Baskı (New York: Paulist Press, 1988), 11.

²¹⁰ el-Bakara 2/168; Yûsuf 12/5; Fâtır 35/6.

²¹¹ Fussilet 4/36; ez-Zuhruf 43/62.

²¹² el-Haşr 59/16.

²¹³ el-A'râf 7/20, 201; el-Enfâl 8/11.

²¹⁴ en-Nâs 114/4-5.

²¹⁵ en-Nisâ' 4/120.

²¹⁶ İbrâhîm 14/22.

²¹⁷ el-İsrâ' 17/27.

²¹⁸ el-Furkân 25/29; el-Haşr 59/16.

²¹⁹ el-Bakara 2/34; Sâd 38/74.

²²⁰ Bkz. el-Bakara 2/34; el-İsrâ' 17/61.

²²¹ el-A'râf 7/12.

²²² el-Haşr 59/16.

Nitekim o, kendisine hak ve hakikate ulaşma vasıtası olarak bahşedilen akıl ve iradesini inkâra sapma ve saplanmayı tercih etmekte kullanarak küfür eylemini gerçekleştirmiş, Allah da onun kalbinde küfür karanlığı yaratmıştır.²²³ Allah'ın şeytanın kalbinde küfür eylemini yaratmasından dolayı Allah'ın herhangi bir şekilde kötü veya çirkinlikle vasıflanması söz konusu değildir. Bilakis şeytan, özgür iradesiyle küfrü tercih ettiğinden dolayı küfrün çirkin oluşu onun açısından ve bu yüzden kâfir vasfını kazanmıştır.²²⁴

Şeytan insan ile karşılaştırıldığında insanın sahip olduğu pek çok sınırlılıklardan uzak olup tabiatı bakımından insanüstü bir varlıktır. Şeytanın en büyük düşmanı, ulûhiyetini kabul ve ikrar ettiği Tanrı değil insandır ve bütün hayatını insanın dünya ve ahiretini mahvetmeye adanmıştır. Dolayısıyla, insanın yaratılmasını müteakip karşılaştığı imtihanı kaybeden ve bu tutumunda da ısrarcı duruşu yüzünden kötülüğün objektif ilkesini ya da insanın çağdaşı olan ve onu kötülüğe sevkeden bir varlığı ifade etmektedir.²²⁵

Şeytanın insan üzerindeki etkisine gelince, *Efeslilere Mektup 6/12*'de şeytanın bu dünyadaki temel amacının Hıristiyanları rahatsız etmek ve Tanrı'nın planını bozmak olduğu belirtilmektedir. O, bu amaç doğrultusunda insanları iyilikten engellemeye ve kötülüğü yaymaya çalışarak aktif bir şekilde hareket etmektedir.²²⁶ İnanmayan kimselere yönelik faaliyetlerinden ilkinde şeytan, bu kimselerin İncil'i anlamalarını önlemek için zihinlerini örtmektedir.²²⁷ İkincisinde, İncil işitildiğinde ve anlaşıldığında, şeytan onun etkisini gizlemeye çalışmaktadır.²²⁸ Sonucunda da İncil'in etkisini gizlemek için acıyı²²⁹ ve batıl dinleri²³⁰ kullanmaktadır. İnananlara gelince şeytanın yaptığı ilk şey onları kibre,²³¹

²²³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 63.

²²⁴ Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid* Tercümesi, trc. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yay., 2002), 376.

²²⁵ Fazlur-Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2000), 189-190.

²²⁶ Bkz. Selanıklilere 1. Mektup 2/18; Pavlus'tan Korintililere 2. Mektup 11/14.

²²⁷ Pavlus'tan Korintililere 2. Mektup 4/4.

²²⁸ Luka 8/12.

²²⁹ Vahiy Kitabı 2/10.

²³⁰ Vahiy Kitabı 2/13.

²³¹ Pavlus'tan Korintililere 1. Mektup 21/1-8.

maddeciliğe,²³² ahlaksızlığa,²³³ yalana,²³⁴ vazgeçmeye²³⁵ ve affetmemeye²³⁶ ayartmak olmaktadır. Daha sonra inananların yapacakları hizmeti engellemeye,²³⁷ aralarında yanlış öğrenmeyi yaymaya çalışır,²³⁸ öfke, acımasızlık ve uyuşmazlığı destekler.²³⁹ Bununla birlikte şeytan hiç bir şekilde her şeyi bilen, her şeye güç yetiren ve sonsuz bir varlık değildir. Onun sahip olduğu kabiliyetleri Tanrı tarafından sınırlandırılmıştır ve inananlar Tanrı'nın yardımıyla ona karşı koyabilir.²⁴⁰

Kur'an'a gelince şeytan açık bir şekilde âdemoğlunun hayatına müdahil olacağını dile getirmektedir. Taberî (ö. 310/923), söz konusu âyetlerin²⁴¹ nasıl yorumlanacağı ile ilgili olarak farklı düşünceler²⁴² bulunduğunu belirttiikten sonra doğru yorumun “şeytanın insanlara bütün hak ve batıl yönlerden sokularak onları haktan engelleyip batıla daldıracağı” şeklinde olduğunu ifade etmiştir.²⁴³ Dolayısıyla şeytan, her yönden insanoğluna gelerek doğru yolu izlemelerini engellemeye ça-

²³² Yuhanna 2/15; James 5/1-7.

²³³ Pavlus'tan Korintililere 1. Mektup 7/5.

²³⁴ Elçilerin İşleri 5/3.

²³⁵ Petrus'un 1. Mektubu 5/6-10.

²³⁶ Pavlus'tan Korintililere 2. Mektup 2/10, 11.

²³⁷ Pavlus'tan Selanikililere 1. Mektup 2/18; Vahiy Kitabı 2/10.

²³⁸ Yuhanna'nın 1. Mektubu 4/1-4.

²³⁹ Pavlus'tan Efeslilere Mektup 4/26, 27; Pavlus'tan Korintililere 2. Mektup 2/5-11.

²⁴⁰ Eyüp 1/12; Yuhanna'nın 1. Mektubu 4/4; James 4/7.

²⁴¹ el-A'râf 7/16-17.

²⁴² Abdullah b. Abbas ve Katâde'den nakledilen bir görüşe göre bu âyette zikredilen ön'den maksat ahiret, arka'dan maksat dünya, sağ'dan maksat dinî hükümler ve sevaplar, sol'dan maksat ise isyanlar ve kötü amellerdir. Bu yoruma göre şeytan şöyle demektedir: Ben önce insanlara ahiretleri hususunda vesvese vermek için sokulacağım. Öldükten sonra dirilme, hesaba çekilme, cennet ve cehenneme konulma gibi şeylerde onları şüpheye düşüreceğim. Daha sonra dünyalarını heba etmek için yaklaşacağım. Dünyayı onlara sevdiren güzel göstereceğim. Böylece onları dünya ile oyalayacağım. Yine ben insanlara dinleri ve salih amellerini berbat etmek için sokulacağım. Onları, iyilik yapmaktan engellemeye çalışacağım. Ben insanlara, kötü amelleri telkin etmek için sokulacağım. Onları, kötü amellere çağıracağım ve o amelleri süslü göstereceğim. Yine Abdullah b. Abbas, İbrahim en-Nehâî, Hakem ve İbn Cüreye'den nakledilen bir görüşe göre bu âyette zikredilen ön'den maksat dünya, arka'dan maksat ahiret, sağ'dan maksat hakikat ve salih ameller, sol'dan maksat ise batıl ve kötü amellerdir. Şeytan bunların hepsi hakkında insanları saptıracağını söylemektedir. Mücâhid'e göre ise buradaki ön ve sağ ifadelerinden maksat, görünen yönler, arka ve sol'dan kastedilen ise, görünmeyen yönler demektir. Bu izaha göre de şeytan, insanlara görünen ve görünmeyen her yerden sokulacağını söylemiştir. Taberî, *Taberî Tefsiri*, 4: 22-23.

²⁴³ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 4: 22-23.

lışacaktır. el-Bakara 2/36; el-A'râf 7/14-15'te²⁴⁴ görüleceği üzere şeytan, kovuluşundan itibaren kıyamete kadar bütün vaktini insanoğlunu aldatmak için harcayacağını ve bu işi nasıl yapacağını belirtmiştir. O, insanın hayatına her yönden müdahil olarak, Allah'ın yolundan ayırıp kendisi gibi kaybedenlerin yoluna dâhil etmeye çalışacaktır. İnsanı günaha sürüklemeye kullandığı en önemli silah ise vesvesesi²⁴⁵ ve sinsiliğidir.²⁴⁶ Benzer yöntemlerle²⁴⁷ şeytan, sürekli insanların kalpleri ve zihinlerine bir şeyler fısıldayarak kötü düşüncelerini, konuşmalarını ve zararlı işler yapmalarını sağlamaya uğraşmaktadır. Buradan hareketle, kötülüğün simgesi olarak şeytanın insanın üzerinde psikolojik baskı kurarak onu şerre yönlendirdiğini söylemek mümkündür.²⁴⁸ Şeytanın bu kötülüğe sevk etme girişimi karşısında bir Müslümanın yapması gereken şey Allah'a sığınmaktır.²⁴⁹ Allah'ın lütfu ve merhameti de insanı şeytandan koruyacak diğer bir kalkandır.²⁵⁰ en-Nâs suresi vesveseden nasıl korunacağımızı haber vermesinin yanısıra şeytan dışında kötülüğün diğer kaynaklarını da takdim etmektedir. Bunlar şeytanın yolundan giden ve o yola davet eden insan ve cin şeytanlardır. el-En'âm 6/112'de de Allah Teâlâ, "böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık..." buyurarak her iki türden de şeytanların varlığına dikkat çekmektedir. Hiç şüphesiz ki insan şeytanları, cin şeytanlarından daha tehlikeli ve öldürücüdür. Çünkü cin şeytanları Allah'a sığındığında gizlenir ve etkileri ortadan kalkar. İnsan şeytanları ise, çirkin şeyleri güzel gösterdikleri gibi kötülüğe de teşvik ederler. Ta ki istediğini alıncaya dek hiçbir şey onu bu azminden vazgeçiremeyecektir.²⁵¹ Dolayısıyla bir Müslüman her zaman ve yerde sahip olduğu bütün ka-

²⁴⁴ el-Bakara 2/36; el-A'râf 7/14-15.

²⁴⁵ Şeytanın vesvese vermesini ifade eden âyetler için bkz. el-A'râf 7/20, 201; el-Enfâl 8/11; Tâhâ 20/120; el-Hac 22/52; en-Nâs 114/5.

²⁴⁶ en-Nâs 114/4. Râzî, *Tefsîr-i kebir*, 23: 599.

²⁴⁷ Şeytanın insan hayatına yaptığı müdahaleler için kullandığı diğer yöntemler için bkz. el-Bakara 2/169, 268, 275; Âl-i İmrân 3/155; en-Nisâ' 4/76, 118, 120; el-Mâide 5/90-91; el-En'âm 6/43, 68; Yûsuf 12/42; en-Nahl 16/63; el-İsrâ' 17/53; Muhammed 47/25; el-Mücâdele 58/10.

²⁴⁸ Bkz. Hayati Hökelekli, "Vesvese", *İslam'da İnanç-İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, ed. İbrahim Kâfi Dönmez (İstanbul: M.Ü. İ.F. Gerçek Hayat, 2006), 4: 458.

²⁴⁹ en-Nâs 114/1-6.

²⁵⁰ en-Nisâ' 4/83.

²⁵¹ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr (Tefsirlerin Özü)*, 7: 490.

biliyetleri ve Allah'ın yardımıyla şeytan ve şeytanlara karşı mücadele edecektir. Çünkü hem şeytan hem de onun yolundan giden şeytanlar Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'ın söylemleriyle içinde ebedî kalacakları ateşe atılacaklardır. Yeni Ahit'te Vahiy Kitabı iyi ve kötü güçler arasındaki kozmik bir savaşla son bulmaktadır. Burada şeytan ve onu takip edenlerin Eski Ahit'te de belirtildiği²⁵² gibi Armagedon Savaşı²⁵³ neticesinde cehennemın kızgın alevleri arasına atılacağı bildirilmektedir. İslamî söylem açısından kıyamete dek yaşamasına müsaade edilen İblis ve taraftarları kıyametin kopmasından sonra hep birlikte cehenneme gidecekler²⁵⁴ ve burada ebediyen kalacaklardır.²⁵⁵

Sonuç

Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'ın şeytan betimlemesinde birtakım ortak noktalar bulunmakla birlikte önemli farklılıklar da söz konusudur. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam açısından şeytan, özgür irade kabiliyeti olan, bağımsız, kendi kendini bilen, insandan farklı müşahhas bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra şeytanın taşıdığı olumsuz karaktere sahip olanlar için de bir sembol olarak aynı ismin kullanıldığı görülmektedir. Eski Ahit'te şeytana ilişkin sınırlı bilgi verilirken Yeni Ahit'teki anlatım daha detaylıdır. Buna karşın şeytan

²⁵² Hezekiel 28/118.

²⁵³ Manası Megiddo Dağı olan Armageddon, İbranice Har Megiddo, Eski Yunancada Harmagedon, Eski Latince de Armagedon'dan türemiştir. Kavram, dünyanın sonuna dair bir senaryoya gönderme yapmak için kullanılmaktadır. Armagedon kelimesi sadece Yunanca Yeni Ahit'te, özellikle Vahiy Kitabı 16/16'da yer almaktadır. Önceki bin yıldaki Hıristiyan yorumuna göre Mesih dünyaya dönecek ve Armageddon Savaşı'nda Hıristiyanlık karşıtı canavarı ve kötü şeytani yenecektir. Şeytan bin yıllık çağ olarak bilinen 1000 yıl için dipsiz bir kuyu veya cehenneme konulacaktır. Cehennemden salıverildikten sonra şeytan, dünyanın dört bir köşesinden Ye'cüc ve Me'cüc'ü bir araya getirecektir. Onlar Kudüs'ün çevresine kamp kuracak, Tanrı'dan, cennetin dışından ateş gelecek ve milenyumdan sonra Ye'cüc ve Me'cüc'ü bir çırpıda yiyip bitirecektir. Şeytan, ölüm, cehennem ve hayat kitabında yazılı olmayanlar kükürtle yanan ateş havuzu cehenneme atılacaktır. Dolayısıyla dünyanın sonunda Tanrı ve insanlığın düşmanı olan şeytan ve melekleri kendileri için hazırlanan sonsuz cezalandırmaya maruz kalacaktır. Etymology, "Armageddon", erişim: 20.12.2017, <https://www.etymonline.com/word/armageddon>; Abarim-publications, "Armageddon", erişim: 20.12.2017, <http://www.abarim-publications.com/Meaning/Armageddon.html#.Wwz9n0iFOUk>.

²⁵⁴ el-A'râf 7/18.

²⁵⁵ el-Bakara 2/257.

hakkında en ayrıntılı ve net ifadeler ise Kur'an'da mevcuttur. Bununla birlikte hem Kitab-ı Mukaddes'te hem de Kur'an'da şeytanın fiziksel özelliklerine dair herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir. Eski Ahit'te şeytanın doğuşu ve cennetten kovuluşunda Eyüp Peygamber merkezî role sahipken, İncil'de İsa'nın imtihan yeri olan çöle sevk edilışinin ardından şeytan figürü daha belirgindir. İslamî gelenekte Hz. Âdem'in yaratılması aynı zamanda şeytanın ortaya çıkmasının da temelini oluşturmaktadır. Eski Ahit'te şeytan insanları imtihan etmek için Tanrı tarafından bizatihi kötü olarak yaratılan, Tanrı'ya karşı dürüst, itaatkâr ve sadık bir melektir. Daha sonraki süreçte Tanrı'nın tahtına göz dikmesi kovulmasına yol açacaktır. Yeni Ahit'te ise önceleri iyi bir meleken Tanrı'ya isyanı neticesinde huzurdan kovulan ve düşmüş, kötü karakterli şeytanî bir meleğe dönüşen biridir. Kur'an'daki şeytan bir cindir ve ateşten yaratılmıştır. Başlangıçta Tanrı'ya itaatinin bir göstergesi olarak meleklerle aynı konumda bulunan İblis olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrı'nın emrine karşı gelmesi, isyanı, kibri ve inadı neticesinde şeytana dönüşmüştür ve bu tavrı kıyamete dek lanetlenmesine neden olmuştur. Bu nokta, İncil ve Tevrat arasındaki tespit ettiğimiz önemli bir farktır. Kitab-ı Mukaddes'te Tanrı ve insanın kadim düşmanı rolüne sahipken, Kur'an'da Tanrı'ya karşı iftiracı rolünü sürdürmekle birlikte düşmanlığını insana yöneltmiştir. Kötülüğün somut bir temsilcisi ve orijini olan şeytanın temel felsefesi ve yegâne gayesinin, elindeki tüm imkânları kullanarak insanın imtihan sürecini başarısızlıkla sonuçlandırmasını sağlamaya çalışmak olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Abarim-publications. "Armageddon". Erişim: 20.12.2017, <http://www.abarim-publications.com>.
- Abdülbaki, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-müfehres*. 2. Baskı. Kahire: Daru'l-Hadis, 1988.
- Arslan, Ali. *Büyük Kur'an Tefsiri*. 16 cilt. İstanbul: Arslan Yay., ts.
- Askerî, Ebû Hilâl. *el-Furûkû'l-luğaviyye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Aydın, H. "Dinî Kaynaklar ve Kültür Bağlamında Cinleri Anlamak". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21:3 (2017): 1623-1670.

- Balaam. Britannica. Erişim: 23.01.2018, <https://www.britannica.com>.
- Bertoluci, Jose Maria. *The Son of The Morning and The Guardian Cherub In The Context of The Controversy Between Good and Evil*. Doktora Tezi. Andrew University Seventh-Day Adventist Theological Seminary, 1985.
- Bietenhard, H. "Satan", *The New International Dictionary of New Testament Theology*. ed. Colin Brown. 468-472. Grand Rapids: Zondervan, 1978.
- Caldwell, William. "The Doctrine of Satan: I. In the Old Testament". *The Biblical World* 1: 1 (Jan, 1913): 29-33.
- Caldwell, William. "The Doctrine of Satan: III. In the New Testament", *The Biblical World* 41:3 (Marc., 1913): 167-172.
- Chung, Tae Whoe (David). *The Development of the Concept of Satan in the Old Testament and Intertestamental Literature.*, Doktora Tezi. Southwestern Baptist Theological Seminary, 2000.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'an-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm*. Nşr.: Mürşid Çantay. 2. Baskı. 3 cilt. İstanbul, 1990.
- Dartma, Bahattin. "Hz. Âdem'in Dışlandığı Cennetin Dünyası Meselesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2 (2009): 11-22.
- Day, Peggy L. *An Adversary in Heaven: Satan in the Hebrew Bible*. Harvard Semitic Monographs. ed. Frank Moore Cross. Atlanta: Scholars Press, 1988.
- Dehaan, Richard W. – Herbert VanderLugt. *Satan, Satanism and Witchcraft*. Michigan: Zondervan Publishing House, 1972.
- Düzgün, Şaban Ali. "Dinsel ve Mitolojik Yönleriyle Cin ve Şeytan Algımız". *Kelam Araştırmaları* 10:2 (2012): 11-30.
- Eşarî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil. *El-İbâne an usûli'd-diyâne*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003.
- Evelyn, Dorothy Oliver – James R. Lewis. *Angels A to Z*. 2. Baskı. Detroit: Visible Ink Press, 2008.
- Etymonline. "Armageddon". Erişim: 20.12.2017. <https://www.etymonline.com>.
- Fahrüddîn Râzi, Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Tefsîr-i Kebîr Mefatihü'l-gayb*. trc. Lütfullah Cebeci v.dğr. 23 cilt. İstanbul: Huzur Yay., 2002.
- Fanthorpe, Lionel – Patricia. *Satanism and Demonology*. Toronto: Dundurn Press, 2011.

- Fazlu'r-Rahman. *Ana Konularıyla Kur'an*. çev: Alparslan Açıkgeçenç. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2000.
- Fitzmeyer, Joseph A. "The Letter to the Romans". *Jerome Biblical Commentary*. ed. Raymond E. Brown - Joseph A. Fitzmeyer vd. 291-331. N.J.: Prentice-Hall, 1968.
- Forsyth, Neil. *The Old Enemy: Satan and the Combat Myth*. N.J.: Princeton University Press, 1987.
- Glancy, Jennifer Ann. *Satan in the Synoptic Gospels*. Doktora Tezi. *Columbia University*, 1990.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yay., 1998.
- Gürkan, Salime Leyla. "Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı ve Cennet'ten Düşüş", *İslam Araştırmaları Dergisi* 9 (2003): 1-48.
- Gürkan, Salime Leyla. "Şeytan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39:101-103. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Habel, Norman. *The Book of Job: A Commentary*. London: Cambridge University Press, 1975.
- Hamilton, Victor P. "Satan", *The Anchor Bible Dictionary*. ed. D. N. Freedman. 5: 985-989 (New York, 1992).
- Heider G. C. "Molech". *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. ed. K. V. D. Toorn vd. 895-898. Leiden: Brill, 1995.
- Hartley, John E. *The Book of Job*. Mich: Eerdmans, 1988.
- Hattabi, Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed el-Büsti. *Mealimü's-sünen: el-münzirî'nin muhtasarı ve ibn kayyim el-cevziyye'nin tehzib'i ile birlikte*. Beyrut: y.y., ts.
- Haynes, Carlyle B. *Satan, His Origin, Work and Destiny*. Nashville: Southern Publishing Association, 1920.
- Heysemi, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebi Bekr b. Süleyman. *Buğyetü'r-raid fi tahkiki mecmaü'z-zevaid ve menbaü'l-fevaid*. thk.: Abdullah Muhammed Derviş. 10 cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1994.
- Hökelekli, Hayati. "Vesvese", *İslam'da İnanç-İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. ed. İbrahim Kâfi Dönmez. 4: 458-459. İstanbul: M.Ü.İ.F. Gerçek Hayat, 2006.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed. *Hadi'l-Ervah ila Biladi'l-Efrâh*. Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısıriyye, 1971.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İmamuddin İsmail b. Ömer. *el-Bidaye ve'n-Nihaye*. thk.:

- Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 21 cilt. Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1997.
- İbn Manzur, Cemalüddin Muhammed. *Lisanu'l-Arab*. 15 cilt. Beyrut: Mektebetü Sâdır, 1968.
- Kara, Ömer. "Kur'an'da Âdem Cenneti". EKEV Akademi Dergisi. 1: 3. Kasım, 1998, ss. 77-111.
- Kluger, Rivkah Scharf. *Satan in The Old Testament*. Evanston: Northwestern Universty Press, 1967.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmiu li-Ahkâmî'l-Kur'an*. trc. M. Beşir Eryarsoy. 19 cilt. İstanbul: Buruc Yay., 2005.
- Kutub, Seyyid. *Fi Zilali'l-Kur'an (Kur'an'ın Gölgesinde)*. çev. M. Emin Saraç vd. 16 cilt. İstanbul: Hikmet Yay., 1970.
- Küçük, Ali. *Besairu'l-Kur'an*. 17 cilt. Konya: Adım Matbaacılık ve Ofset, 2006.
- Langone, Michael D. - Linda O. Blood. *Satanism and Occult-Related Violence: What You Should Know*. Weston-Massachusetts. American Family Foundation, 1990.
- Lewis, James R. *Satanism Today: An Encyclopedia of Religion, Folklore and Popular Culture*. California, Colorado, Oxford: ABC CLIO, 2001.
- Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed. *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu, ed. Yusuf Şevki Yavuz. 17 cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed. *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*. trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2002.
- Maximillan, Rudwin. *The Devil in Legend and Literature*. Chicago: Open Court Publishing, 1931.
- Mckenzie, John. "The Gospel According to Matthew". *The Jerome Biblical Commentary*. Raymond Brown E. - Joseph Fitzmyer vd. 62-114. N. J.: Prentice-Hall, 1968.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhimu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*. trc. Muhammed Han Kayanî v. dğr. 7 cilt. İstanbul: İnsan Yay., 2005.
- Meyers, Carol L. - Eric M. Meyers. *Haggai, Zechariah 1-8: A new Translation with Introduction and Commentary*. AB. ed. W. F. Albright - D. N. Freeman. vol. 25B. Garden City: Doubly, 1987.

- Milton, John. *Paradise Lost*. ed. Stephen Orgel - Jonathan Goldberg. New York Oxford University Press, 2004.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi. *Sahih-i Müslim*. nşr.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 cilt. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1955.
- Nagel, Myra B. *Deliver Us from Evil: What the Bible Says About Satan*. Cleveland: United Church Press, 1999.
- Nevevi, Ebu Zekerriyya Yahya b. Şeref b. Mürî. *Sahih-i Müslim bi Şerhi'n-Nevevi:el-Minhac fi Şerhi Müslim b. Haccac*. 2. Baskı. 18 cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1972.
- Newsom, Carol. "The Book of Job: Introduction, Commentary and Reflections". *The New Interpreter's Bible*. 317-637. Nashville-Tenn: Abingdon Press, 1996.
- Ottens, Allen J. - Rick A. Myer. *Coping With Satanism*. New York: The Rosen Publishing Group, 1994.
- Öztürk, Mustafa. "İblis'in Trajik Hikâyesi-Allah, Şeytan, İnsan ve Kötülüğe Dair-". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5: 1 (Ocak-Haziran 2005): 39-65.
- Pagels, Elaine. *The Origin of Satan*. New York: Vintage Books, 1995.
- Perkins, Pheme. *Reading the New Testament: An Introduction*. 2. Baskı. New York: Paulist Press, 1988.
- Rağb el-İsfehânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed. *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*. "ştn", trc. Abdalbaki Güneş - Mehmet Yolcu. 3. Baskı. İstanbul: Çıra Yay., 2012.
- Rudwin, Maximillan. *The Devil in Legend and Literature*. Chicago: Open Court Publishing Company, 1931.
- Russell, Jeffrey Burton. *The Devil: Perceptions of Evil from Antiquity to Primitive Christianity*. Ithaca N. Y.: Cornell University Press, 1977.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefasir (Tefsirlerin Özü)*. trc.: Sadreddin Gümüş - Nedim Yılmaz. 7 cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1992.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Taberi Tefsiri*. trc. Kerim Aytekin - Hasan Karakaya. 9 cilt. İstanbul: Hisar Yay., 1996.
- Tehanevi, Muhammed b. A'la b. Ali el-Faruki el-Hanefi. *Mevsuatu Keşşafu Istilahati'l-Fünun ve'l-Ulum*. 2 cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.

- The Holy Bible*. The University of Press for The British and Foreign Bible Society. The Book of Job. Oxford.
- Tuncer, Mustafa. *Kur'an'da Cin ve Şeytan*. Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi. Samsun, 1999.
- Tur-Sinai, N. H. *The Book of Job: A New Commentary*. düzeltilmiş baskı. Jerusalem: Kiryath Sepher, 1967.
- Wray, T. J. - Gregory Mobley. *The Birth of Satan Tracing The Devil's Biblical Roots*. New York: Palgrave Macmillan, 2005.
- Yılmaz, Mustafa Selim. *Kumram Yazmalarının Ahit Geleneği Çerçevesinde Değerlendirilmesi*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2013.
- Zuhayli, Vehbe. *Tefsirü'l-Münir*. trc: Ahmet Efe v. dğr. 6 cilt. İstanbul: Risale Yay., 2008.